BIBLIOTECA MINERVEI

I. SLAVICI

ROMANII DIN ARDEAL

No. 86
30 BANI

NUMERE APĂRUTE DIN

Biblioteca „MINERVEI“

a 30 BANI NUMĂRUL

1. **M. Sadoveanu.** — Duduia Margareta.
2. **L. Andreiew.** — Guvernatorul
3. Nuvele.
4. **Prosper Mérimée.** — Carmen.
5. **M. Eminescu.** — Proza literară.
6. **T. Robeanu.** — Poezii postume.
7. **Alphonse Daudet.** — Scrisori din moara mea.
8. **Teodor Vârnav.** — Istoria vieţii mele.
9. **Ioan Slavici.** — Spiru Călin.
10. **I. Rossignon.** — In Livadă.

11-12. **I. N. Potapenko.** — In slujba adevărată.

13. **N. N. Beldiceanu.** — Cea dintâiu iubire.
14. **Karl Emil Franzos.** — Vrăjitoarea.
15. **C. Negruzzi.** — Traduceri în proză.

16—17. **N. V. Gogol.** — Taras Bulba Vol. I şi II.

18. **Al. G. Doinaru.** — Călugărul Gherasim.
19. **I. Slavici.** — Din valurile vieţii.
20. **Camille Flammarion.** — Visuri înstelate.
21. **Ivan Turgheniev.** — Povestiri vânătoreşti.
22. **R. Festeticz.** — Ţărmuri bizare.
23. **Grazia Deledda.** — Valurile vieţii.
24. **Mumuleanu, Hrisoverghi, Cuciureanu** — Scrieri alese.

ROMÂNII DIN ARDEAL

BIBLIOTECA „MINERVEI“

No. 86.

I. SLAVICI

Românii din Ardeal

BUCUREŞTI

«MINERVA», Institut de Arte Grafice şi Editură, Bulevardul Academiei 3 — Str. Edgar Quinet 4.
1910

EDITURA INSTITUTULUI DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURĂ «MINERVA», B-DUL ACADEMIEI, 3. — EDGAR QUINET,

PRIVIRE GENERALĂ

Cărticica aceasta nu e un studiu științific, ci o scurtă dare de seamă făcută pentru cei ce nu-i cunosc îndeajuns și țin să-i cunoască pe Românii din țările coroanei ungare.

M'am simțit îndemnat să fac această dare de seamă pentru că nu știu între oamenii mie cunoscuți pe nimeni, care ar putea s'o facă tot ca mine, care am copilărit în Podgoria Aradului și'n valea Crișului, mi-am făcut studiile secundare la Arad și la Timișoara, mi-am luat diploma de maturitate la Sătmar, am trăit după terminarea studiilor timp îndelungat la Arad, la Oradea Mare și la Sibiiu, am luat parte la toate mișcările naționale și am călătorit foarte mult printre Români mai ales pe jos, arare-ori călare ori cu căruța, totdeauna a'ndelete și oprindu-mă mai ici, mai colo, ca să mă dumiresc îndeplin.

Băiet de liceu, îmi petreceam vacanțele cutreerând Banatul, câmpia Țării Ungurești și valea Crișului Alb până la Brad și până'n vârful Găinei, totdeauna singur-singurel. Tot singur am făcut lungul drum dela Sătmar la Arad oprindu-mă în punctele Baia-mare, Cap

nic, Strâmbu, Lăpuş, Deş, Gherla, Cluj, Turda, Trăscău, Ofenbaia, Roşia, Abrud Brad. Hălmagiu, Buteni şi Şiria.

Peste câţiva ani am plecat cu căruţa din Orşova la Baia-Mare şi m'am oprit în punctele Lugoş, Caransebeş, Grădişte sub Retezatul, Haţeg, Deva, Orăştia, Belgrad şi Blaj, de unde am trecut cu trenul la Cluj şi iar am luat căruţa, ca să trec pe la Chioara la Baia-Mare şi să mă întorc de acolo peste Sălagiu la Şimleu, în valea Crişului Răpede la Ciucea şi apoi la Huedin. De oarece Bihorul îl cunoşteam bine din timpul cât am stat la Oradea-Mare, iar în împrejurimile Sibiiului şi pe Târnave umblasem mult când mĕ aflam la Sibiu, am mai făcut o călătorie de la Turnu-Roşu peste Ţara Oltului şi peste Ţara Bârsei prin Secuime la isvoarele Mureşului şi pe Mureş la vale până la Topliţa. Maramureşul şi părţile Năsăudului sunt dar singurele ţinuturi româneşti, pe care nu le cunosc din propria mea intuiţiune.

Ca să-i pot pune pe Românii din ţările coroanei ungare la locul lor, mi-am dat silinţa să-i cunosc şi pe cei-lalţi.

Am stat timp de vre-o şease săptămâni în Bucovina, unde am făcut de asemenea călătorii cu căruţa.

Cam tot atâta timp am stat odată la Iaşi, iar altă dată la Dorohoiu, de unde am călătorit cu căruţa prin Paşcani la Târgu-Neamţului, pe la mânăstiri, peste Bălţăteşti la Peatra şi apoi la Bacău.

Mult am călătorit în sfârşit, prin Muntenia şi prin Oltenia, unde nu e localitate mai însemnată, în care n'am stat cel puţin 2—3

zile. Intr'o singură călătorie făcută parte călare, parte cu trăsura m'am oprit în punctele T.-Severin, Baia de Aramă, Tismana, Lainici, Târgu-Jiului, Cărbunești, Crasna, Polovraci, Horez, Bistrița, Ocnele-Mari, Govora, Râmnic și Olănești, Cozia și Stânișoara, Câneni, Titești, Clocotici, Tigveni, Curtea-de-Argeș, peste Musceli la Câmpulung, Nemăiești și Rucăr pe Dâmbovița la vale până la Târgoviște, apoi la Petroșița, peste Vârful cu dor la Sinaia și de acolo la Vălenii de Munte, unde mi s'au sfârșit vacanțele.

Toate aceste au fost călătorii de plăcere, dar plăcerea mea a fost să cunosc pe poporul român așa cum el în adevăr este.

Le spun aceste pentru-ca cititorii mei să știe, că nu le vorbesc nici din cărți, nici din auzite, ci le spun cea ce am văzut cu ochii mei. Imi voi da silința să le fac împărtășire numai despre cele știute de mine pe de rost și să nu-i obosesc cu date adunate de prin cărți. Voi fi însă pe ici pe colo nevoit să intru și 'n amănunte statistice, geografice ori istorice.

Vorbind despre Ardeleni sau Transilvaneni, cărora unii le zic și Ungureni, înțelegem de obiceiu pe toți Românii din țările coroanei Ungare. Aceștia însă ei înși-și se deosebesc unii de alții.

Ardeleni în înțelesul adevărat se socotesc numai cei din basinul Mureșului, până la Zam și cei din basinul Someșului până la Chioara.

Marea mulțime a Românilor, care trăesc afară din Ardeal, dela Zam și de la Ciucea la vale, pe țărmul drept al Mureșului și pe

Crişuri spre câmpia ţării Ungureşti se numesc *Ungureni*.

La stânga Murăşului până la Dunăre sunt *Bănăţenii*.

De la Crişul Răpede înainte spre Apus, până la Sătmar, sunt Sălăgenii şi spre mează noapte maramurăşenii.

Aceste grupări se întemeiază pe deosebiri învederate în cea ce priveşte limba, portul, obiceiurile, stările economice şi cele culturale, precum şi tradiţiunile istorice.

Ca să înţelegem aceste deosebiri şi să ne putem da seama despre importanţa lor pentru viaţa practică a Românilor din regatul ungar, trebue să cunoaştem firea locurilor, stările economice şi cele culturale, precum şi desvoltarea istorică.

I.

STARILE TOPOGRAFICE ŞI CELE ETNOGRAFICE.

In statul ungar trăiesc cam 2,800,000 de Români risipiţi pe un teritoriu de peste 100 mii de chilometri.

Cam 1,300,000 din aceşti Români trăiesc în Ardealul propriu zis, care are o întindere de vre 50,000 de chilometri şi e mărginit de o linie trasă de la Rotunda la Chioara, la Ciucea, la Bucureşti (din sus de Abrud), la Zam la Poarta de Fer (lângă Grădişte) şi se întinde până la hotarele României.

In afară de Ardeal sunt dar cu vre-o 200 de mii mai mulţi Români decât în Ardeal.

Cei mai mulţi dintre aceştia se află în aşa numitele *părţi adnexe*, care nu făceau parte din Ardeal, dar erau administrate de obiceiu dimpreună cu Ardealul.

In vechime erau aici chenezate şi mici voivodate, care erau supuse direct regelui Ungariei, în urmă domenii ale Coroanei, care aveau castelele lor. Cele mi însemnate din aceste castele se aflau la Caranşebeş. Lugoj, Făget, Lipova, Şoimos, Şiria, Zărand,

Ineu, Beinși, Oradea Mare, Simleu, Chioaru și Sătmar.

In timpul stăpânirii turcești Țara Ungurească era împărțită în pașalâcuri, Ardealul rămăsese țară vasală, iar părțile adnexe erau stăpânite când de Turci, când de voivozii Ardealului, când de Impăratul roman ca rege al Ungariei.

După datele istorice, pe care le avem, înainte de 1700 nu trăiau Români și afară de părțile adnexe. Impărăteasa Terezia și Impăratul Iosif II, li-au dat însă iobagilor dreptul de liberă migrațiune, și de atunci înainte Români din Ardeal, din Oltenia și din Moldova s'au așezat și pe la locurile mai largi din Banat, precum și pe Câmpia Țării ungurești, unde sunt azi cele mai mari și mai întărite dintre satele românești.

Cei 2,800,000 [1]) de Români locuiesc pe 'ntinderea de vre-o 100.000 chilometri împreună cu peste două milioane de oameni de alt neam, Maghiari, Șvabi, Sași, Sârbi și nu tocmai mulți Evrei. In deosebi în Ardeal sunt peste 600,000 maghiari și Săcui și peste 200,000 Sași. In părțile adnexe Românii sunt poporațiune compactă. In Banat, în Țara Ungurească și pe la marginile Sălagiului sunt minorități mai mult ori mai puțin însămnate.

Pretutindeni ei sunt mai ales poporațiune rurală. In orașe, chiar și prin ținuturile, unde poporațiunea română e compactă, sunt puțini Românii.

---

[1]) După numărătoarea dela 1900 cifra oficială e la 17,5 mil. jugăre 2,790,073 Români și 2,165,946 alții.

1. Valea Oltului.

Oltul şi Târnavele isvoresc pe pământul săcuiesc, în partea despre mează-noapte a Ardealului, spre hotarele Moldovii. La isvoarele Oltului, în satul Csik-Szt. Domokos, sunt, ce-i drept, Români, cari şi-au păstrat legea strămoşească şi ţin să fie socotiţi Români, dar nu mai vorbesc româneşte. In Ciuc şi pe la isvoarele Târnavelor sunt risipiţi printre Săcui vre-o 30.000 de asemenea Români, care au fost, după toată probabilitatea, aduşi aici în timpul iobăgiei de către domnii de pământ.

De la Tuşnad la vale sunt însă din ce în ce mai deşi Românii, care vorbesc româneşte, iar pe la poalele munţilor şi prin trecătorile despre Moldova sunt *Ţuţuienii*, o poporaţiune viguroasă, în mare parte oieri.

Din jos de Săcuime, în Ţara Bârsei, Românii trăiesc împreună cu Saşii şi cu Săcuii, care împreună nu fac majoritatea. Bârsanii sunt în masse mai compacte mai ales pe la poalele munţilor şi sunt una din cele mai viguroase părţi ale poporului român, oameni harnici, în toate privinţele destoinici şi întreprinzători, mulţi oieri, nu puţini neguţători ori meşteşugari îndemânateci.

Din jos de Ţara Bârsei, în Ţara Oltului, sunt puţini Saşi şi încă mai puţini Maghiari, încât Românii fac peste 90 la stă din poporaţiunea totală.

In văile râurilor ce se varsă în Olt pe ţermul drept Românii sunt amestecaţi cu Saşi. Poporaţiune românească curată e însă

pe la poalele munţilor, spre Răşinari şi Selişte, Mărginenii, care au să fie puşi în toate privinţele în rând cu Bârsanii.

În valea Oltului Românii nu se prea sporesc, căci dau un mare contingent pentru sporirea poporaţiunii din România.

2. Valea Mureşului.

Murăşul, isvorît la poalele aceluiaşi munte ca Oltul, e cel mai românesc din toate rîurile. La isvoarele lui poporaţiunea e curat românească. Ce-va mai la vale covârşesc Săcuii şi'n oraşelele Ghergyo-Szt. Miklos, Gyityo şi Szàrhegy găsim alăturea cu Români care nu ştiu româneşte, alţi Români, care au lepădat portul românesc, dar au păstrat limba, şi iar alţii, care au păstrat şi portul. Şi aici sunt prin înfundăturile văilor şi spre trecătoare câteva sate de Români verzi, care susţin cu îndărătnicie lupta etnică.

De la Topliţa înainte până la Sighidin aproape Murăşul curge printre Români, şi tot Români sunt şi'n văile rîurilor ce se varsă în el.

El desparte însă două grupe bine deosebite ale poporului român.

Coborând de-a lungul ţărmului de la stânga până spre Teiuş, găsim din ce în ce mai puţini Săcui şi pe ici pe colo Maghiari propriu zişi. Abia în văile Târnavelor şi'n ale râuleţelor ce se varsă 'n ele dăm iar de Saşi. Pretutindeni însă Românii sunt majoritate mai la deal compacţi şi abia spre isvoare amestecaţi cu Săcui.

Valea Streiului, în sfârşit, ţinutul Haţegului, până la Petroşani şi până la Grădişte, e românească şi numai prin orăşele, pe la deosebitele stabilimente industriale şi prin colonii anume înfiinţate sunt Maghiari şi alţi oameni pentru Români străini.

Toţi aceşti Români de la stânga Murăşului, de pe Târnave şi din valea Streiului sunt, întocmai ca cei din valea Oltului, acelaşi tip, pe care-l găsim în Muntenia prin văile râurilor Teleajenul, Prahova, Ialomiţa, Dâmboviţa şi Argeşul, iar în Oltenia pe la Novaci, în spre Horez şi pe Lotru. E tipul Românului smead, arare-ori oacheş şi numai pe ici pe colo aproape bălan, cu faţa mai mult prelungă, cu profilul bine marcat, de cele mai multe ori frumos. Cei mai mulţi sunt subţirei şi mlădioşi, vioi şi sprinteni, iuţi şi porniţi spre veselie, pe ici, pe colo chiar uşurateci.

Cam acelaşi e şi portul, precum şi felul de a rosti vorbele.

Cu totul altul e tipul dela dreapta Murăşului.

Centrul etnografic al Românimii din ţările coroanei ungare, oarecum chiagul etnic al lor, sunt Moţii din munţii apuseni, de unde au pornit Horia şi Iancu Avram.

Aceştia sunt oameni şi trupeşte, şi sufleteşte mai colţuroşi şi mai vârtoşi. Fie scurt, fie înalt, Moţul e voinic şi îndesat, calcă rar şi apăsat şi are ceva din firea ursului. De aceea maghiarii îi şi zic Românului „Urs-valah". Om cu deosebire potolit, Moţul vorbeşte puţin, e foarte răbdător, se avântă cu anevoia,

dar e neînduplecat după ce a luat odată o hotărâre.

Portul Moţilor se deosebeşte mult de al Românilor de pe Târnave şi de al celor din Valea Oltului, eară limba vorbită în munţii apuseni are particularităţi caracteristice în ceea ce priveşte rostirea vorbelor.

Moţii sunt cea mai mobilă parte din poporul român. De şi ţin mult la ţara lor, ei cutreeră mereu Ardealul, Banatul şi ţara Ungurească, ba am găsit Moţi şi la Ploeşti şi la târgul Moşilor din Bucureşti. Atât în secolul XVIII, cât şi pe la începutul secolului XIX ei au dat un însemnat contingent pentru coloniile din Banat şi din ţara ungurească. S'au întins dar cu atât mai vârtos împrejurul munţilor apuseni, spre valea Murăşului şi spre câmpia Ardealului precum şi pe Crişuri la vale, şi nicăieri poporaţiunea română nu e atât de compactă ca împrejurul munţilor apuseni.

Ardelenii se deosebesc de toţi ceilalţi Români mai ales prin firea lor stăruitoare şi îndărătnică. Aceasta în urma înrîurii Moţilor. Tot în urma înrîuririi Moţilor şi-au stabilit Ardelenii aspra dsciplină socială, prin care omul e lipsit în mare grad de libertatea individuală în ceeace priveşte portul, obiceiurile şi viaţa familiară. Satele româneşti sunt organisate oarecum milităreşte, şi cei cu purtări rele sunt prigoniţi, adeseori chiar alungaţi din sat.

In munţii apuseni şi 'n văile râurilor ce se varsă din ei în Mureş numai prin oraşele, pe la mine şi pe la stabilimentele industriale sunt Maghiari. Pe Aries sunt câteva co-

lonii secueşti împrejurul Trăscăului, iar în valea Murăşului sunt Maghiari la Bălgrad, la Aiud şi 'n câteva sate. Mai sunt Maghiari la Turda şi pe ici pe colo pe câmpia Ardealului; pretutindeni însă covârşesc Românii — cam de acelaşi tip ca Moţii.

3. Valea Someşului.

Someşuri sunt două, unul, care isvoreşte din munţii Apuseni, din sus de Gelău, şi altul, care isvoreşte din munţii Rodnei. Amândouă se întâlnesc la hotarele Ardealului. Basinul e dar mic şi însemnat mai ales pentru că într'însul se află Clujul, cel mai însemnat oraş din Ardeal, azi centrul cultural al Maghiarilor.

Afară de Cluj mai sunt Maghiari risipiţi înspre Sălagiu, spre Deş, şi Saşi în Bistriţa şi 'n împrejurimile ei. Pretutindeni însă poporaţiunea românească e covârşitoare.

Cel mai însemnat centru de viaţă românească e în această parte Năsăudul, care hotăreşte caracterul întregei poporaţiuni române.

Năsăudenii, timp îndelungat grăniceri însărcinaţi să apere trecătorile despre Iacobeni, deşi la înfăţişare se deosebesc mult de Moţi, sunt sufleteşte cam la fel cu aceştia, poate chiar mai posomorîţi şi mai aspri.

Mai la vale însă, spre Gherla şi prin împregiurimile Clujului, predominează tipul sălăgean, deosebit de cel de la stânga Murașului şi la făptura trupească, şi la port, şi în ceea ce priveşte limba.

4. Ţara Ungurească.

In Ţara Ungurească, părţile aduexe, cât ţin dealurile, prin văile rîurilor, până 'n linia Radna, Şiria (Világos). Ineu, Oradea Mare, poporaţiunea e aproape curat românească. Numai pe ici pe colo sunt risipiţi printre Români şi puţini Maghiari veniţi de curând.

In deosebi în valea Murăşului, dela Zam până la Radna au trăit odată şi Sârbi veniţi aici, după căderea sub stăpânirea turcească a Belgradului, cu Brancovici. Aceştia au perit însă, încât numai în tipul Murăşenilor a mai rămas oarecare urmă de dânşii.

Dela Radna se 'ntinde pe la poalele dealurilor peste Şiria până la Ineu una din cele mai mari Podgorii din Europa. Şi aici au fost odată Sîrbi de ai lui Bracovici, care încetul cu încetul au perit. Au rămas însă nume de familii şi de localităţi, obiceiuri, amănunte de port şi particularităţi de limbă, precum şi caractere tipice mai pronunţate de cât la Murăşeni. Cei mai mulţi dintre Podgoreni sunt veniţi de pe Crişuri, din Haţeg, din munţii apuseni şi mai ales din Moldova şi anume din judeţul Neamţului. Sunt în Podgorie patru colonii mai mici de Şvabi, două colonii tot mici de maghiari, o colonie de Ciangăi din Bucovina şi Maghiari risipiţi pe ici pe colo.

Podgorenii sunt oameni voinici, cu deosebire harnici, stăruitori şi tari în hotărârile lor, în multe privinţe mai presus de Mărgineni şi de Bârsani. Ei se avântă însă mai uşor decât Moţii, sunt oameni voioşi şi

iubitori de petreceri, adese ori chiar uşurateci. Portul la bărbaţi era până acum vre-o două-zeci de ani pronunţat moldovenesc, iar la femei mai mult sîrbesc. In timpul din urmă însă bărbaţii au primit încetul cu încetul portul unguresc.

Limba nu e în Podgorie pretutindeni aceaşi. Intr'unele sate s'a mai păstrat rostirea moldovenească, iar într'altele cea dela stînga Murăşului.

Pe valea Crişului Alb şi prin văile păraelor ce se varsă 'n el sunt Pădurenii, poporaţiune veche, oameni în genere mărunţi, sprinteni, voioşi şi mai mult ori mai puţin uşurateci, care se deosebesc în toate privinţele mult şi de Podgoreni, şi de Moţii, cu care se învecinează. Ei sunt poporaţiune românească încă mai compactă decât Mùraşenii şi Podgorenii.

Mai apropiaţi de Moţi în toate privinţele sunt Vidicanii, care se află în valea Crişului Negru, prin împrejurimile Beinşului şi la poalele muntelui Bihorul. Şi aceştia sunt compacţi, dar trăesc împreună cu un contingent de Maghiari ceva mai însămnat.

Incă mai însămnat e contingentul Maghiari în valea Crişului Răpede, de la Oradea-mare spre Ciucea. Şi aici covârşesc însă Românii.

Pe la gurile despre şes ale Crişurilor trăesc Luncanii. Amestecaţi şi aceştia cu Sêrbi de ai lui Brancovici, seamănă în multe privinţe cu Podgorenii, dar sunt, în genere, mai îndrăzneţi şi mai năvalnici, oameni cu deosebire trupeşi şi chipeşi, cei mai avântaţi dintre Românii, pe care-i ştiu eu. Tipul Lunca-

nului m'am încercat să-l înfăţişez în Lică Sămădaul din „Moara cu noroc".

Luncanii nu sunt poporaţiune română compactă, ci trăesc împreună cu Maghiarii, care le ţin cumpănă fără ca să-i covîrşească însă.

Câmpienii, în sfârşit, sunt Români, care pe la sfârşitul secolului XVIII, s'au avântat din Ardeal, de pe Crişuri şi din Moldova pe şesul Ţerii Ungureşti şi au întemeiat sate printre Maghiari şi Şvabi ori s'au aşezat încetul cu încetul pe la marginile satelor întemeiate de aceştia. Unii au venit ca oieri cu turmele lor şi nu s'au mai întors; alţii au venit ca slugi la Maghiari ori la Şvabi şi şi-au făcut încetul cu încetul rost. Azi sunt pe marginile despre Carpaţi ale şesului unguresc sate româneşti mari, câte cinci şi şase mii de suflete, oameni înstăriţi, fără îndoială cea mai înaintată parte din poporul român.

Unii dintre Câmpieni, cei de pe ţărmurii Murăşului, au trăit timp îndelungat împreună cu Sêrbii veniţi cu Cernovici dupa încheierea tractatului de la Carlovĕţ. Parte din aceşti Sêrbi, la Arad, prin împregiurimi si până spre Sighidin, şi-au păstrat naţionalitatea. Cei mai mulţi însă s'au stâns fie prin desnaţionalizare, fie mai ales în lipsă de progenitură adoptând sistemul de doi copii. Dealungul Mureşului avem dar cam acelaşi tip ca'n Podgorie. Români formaţi sub înrîurirea sêrbească. Cam de acelaşi fel sunt toţi Câmpienii, căci Sârbii s'au întins şi mai departe spre Oradea-Mare.

Pentruca cetitorul sa-şi poată da seamă despre firea acestei părţi din poporul român,

care se susține în luptă necurmată cu Maghiarii și cu aici mai numeroșii Șvabi, voi însemna aici câteva amănunte despre o lupta electorala, la care am luat parte în tinerețele mele.

Podgorenii își aleg deputatul împreuna cu o parte din Padureni, și alegerea se face la Șiria. Aleșii erau totdeauna Români.

Ținînd sa cucerească cercul Șiriei, guvernul a pus candidatura unui om, care se bucura de multe simpatii la Podgoreni și mai ales la Șiria, Ioan Bohuș, un aristocrat foarte bogat, în casa căruia Arthur Görgey a semnat capitulațiunea de la 1849, fost comite suprem al comitatului, ruda apropiată cu Szögyenyi Marich, dar nu șovinist, ci slovac, care ținea să dee dovezi de bunăvoința fața cu Romanii de pe moșiile sale și vorbia destul de bine românește.

In fața acestei candidaturi primejdioase naționaliștii din Șiria nu puteau să reușească decât ca un om bogat și el. Au rugat dar pe Antoniu Mocionyi să primească candidatura. Chiar dintru început însă șansele de reușită erau puține, căci nu numai Pădurenii în genere săraci, ci și mulți dintre fruntașii de la Șiria se deduseră în partea lui Bohuș, care dedea pretutindeni mese, desfunda butoaie și împărția cu mâna largă bani prin agenții săi, dintre care cei mai mulți erau Români.

Președintele comitetului constituit de Șirieni. Gheorghe Crișan, om care abia știa sa-și pună iscalitura, era cu toate aceste foarte liniștit, călătoria mereu prin cerc, mě încredința, când se întorcea, că n'are să fie

Bohuș deputat, și cerea numai, ca albăstrimea să nu se amestece, ci să stea frumușel la o parte. „Mâncați, beți, luați bani'—le zicea el oamenilor,—dar votați-l pe Român, ca să-i treacă la Bohuș pofta de a mai face ca acum“.

Câteva zile înainte de termenul alegerii a mers vestea, că de prin viile fruntașilor, care susțineau candidatura lui Bohuș, au fost scoși, de pe ici, de pe colo, câteva mii de butuci de viie din rădăcini.

Noaptea următoare s'a mai și pus foc la câteva crame.

A treia noapte s'a pus foc deodată în mai multe părți ale satului și a mers vestea, că viu n'are să rămâie Bohuș, dacă va fi ales.

Ziua următoare unul dintre agenții electorali români ai lui Bohuș a fost omorât chiar la poarta castelului, iar altul a scăpat plin de sânge.

In fața acestei turburări Bohuș a eșit în Balcon și-a declarat, că nu vrea să se impună fără voia alegătorilor și-și retrage candidatura.

Antoniu Mocsonyi a fost proclamat deputat. S'au făcut în urmă cercetări, dar toate au rămas zadarnice, căci s'a constatat, că vinovații nu erau nici unul dintre cei cu drept de vot și toți au susținut cu tărie, că n'au fost puși de nimeni la cale.

„A mea e cinstea!“ — mi-a zis unul dintre dânșii când a plecat la temniță, ca să-și ia osânda.

Sunt acum câțiva ani, când Ioan Rusu Sirianu și-a pus candidatura la Ineu, între Luncani, primarul din Șiria și toți consilierii co-

munali şi-au dat demisiunile, ca să poată pleca cu toţii spre a face agitaţiuni în cercul electoral învecinat, căci la dânşii acasă era asigurată reuşita candidatului naţional.

5. Sălagiul.

In Sălagiu formaţiunea terenului e cam aceeaşi ca prin împrejurimile Dorohoiului. Spre Ardeal şi spre Crişul Răpede sunt dealuri mai înalte, dar mai departe atât spre şes, cât şi dealungul Someşului dealurile se ridică încetul cu încetul şi prin văi căderea terenului e atât de mică, încât şi în timpul ploilor mari apa se bălteşte şi nu se produc decât pe ici pe colo pârae.

Această formaţiune de teren se începe încă în Ardeal, între Gherla şi Deş, unde poporaţiunea românească e tot atât de compactă ca la Pădureni.

Incă la 1868, când am făcut călătoria pe la Lăpuş şi pe la Deş, am fost mirat de limba, pe care o vorbiau oamenii din acele părţi Vre-o zece ani în urmă am făcut călătoria prin Chioara şi prin Sălagiu şi, interesându-mă cu tot dinadinsul, m'am încredinţat, că în Sălagiu, în Chioara, spre Baia Mare şi spre Sătmar, precum şi de la Seini înainte spre comitatul Ugocea a acelaşi tip de oameni, care are cam acelaş port şi vorbeşte aceeaşi fel de românească.

Vorbind dar despre Sălăgeni, înţeleg întreagă această parte apuseană a poporului român, care se susţine în lupta de tot grea

și cu massele maghiare, și cu statul Ungar, și cu societatea maghiară.

Nu sunt puțini cei ce au căzut în lupta aceasta.

Pe câmpia despre Mureș Românii ori au sate compacte, ori stau prin satele maghiare ori prin cele sasești adunați în aceleași uliți. Aici, mai spre Tisa, Românii sunt risipiți de a valma printre Maghiari. Dacă sunt dar spre Mureș, risipiți pe ici pe colo pe la margini, sute de Români, care mai țin la legea strămoșească, dar nu mai vorbesc românește, aici spre Solnoc, pe la Dobrițin și până spre Carei și spre Satmar sunt cu miile cei perduți pentru neamul românesc.

Nu însă toți aceștia sunt de origine în adevăr românească.

E lucru știut, că în timpul răsboaielor purtate împotriva Turcilor au jucat rol însemnat cetele de haiduci luați în sâmbrie. In timp de pace haiducii aceștia traiau mai ales pe întinsele pustiuri din regiunea Dobriținului, spre Cumania și Iasigia și erau o adevarată plagă pentru Selagiu.

Mai ales aceasta l'a îndemnat pe Mihai Vodă Viteazul să-l facă pe Aga Leca stăpân pe cetatea de la Chioara și pe domeniul ei.

Aici și-a adunat Mihai Vodă oaste dupa ce s'a întors de la Praga și în fruntea cetelor de haiduci a câștigat el bătalia de la Goroslău, în Selagiu.

In urmă Imparatul li-a dat haiducilor locuri de așezare mai spre Tisa, în Hajdúság, la Hajdu-Dorog, Nánás, Hadhaz, Bözormény.

Mulți dintre haiducii aceia erau, ce i drept,

ortodoxi, dar nu şi Români. Chiar şi'n oastea lui Mihai-Vodă Muntenii şi Moldovenii erau mai puţini decât Sêrbii, Cazacii şi alţi orientali. De origine românească sunt dar numai puţini dintre cei ce'n acele părţi ţin la legea lor veche, dar nu vorbesc româneşte.

Sunt apoi multe semnele, că Selăgenii au fost timp îndelungat amestecaţi cu Pacinaţii, şi cu Cumanii, care în mare parte s'au maghiarizat.

Mai spre Tăşnad şi, în genere, pe la mărgini se vorbeşte o românească plină de Maghiarisme şi pocită şi ca accent, şi ca rostire, iar prin orăşele sunt meşteşugari, care se socotesc Români, dar nu mai vorbesc româneşte de loc.

Am fost viiu mişcat când, după răsboiul de la 1877, trecând pe la Baia Mare, am dat peste o grupă de meşteşugari, care aflând că sunt român şi vin de la Bucureşti, m'au înconjurat şi m'au rugat să le vorbesc despre faptele săvîrşite de curcani la Plevna. Nu ştia nici unul româneşte, dar toţi se lăudau, că sunt Români şi ei.

Sunt multe casele oamenilor cu oare-care cultură, chiar casele de preoţi şi de învăţători, în care nu se mai vorbeşte româneşte si nu s'a pomenit tipăritură românească. La liceul din Sătmar am avut colegi, care ţineau să fie socotiţi români, dar nu ştiau româneşte.

Intrând însă în văile largi, românimea e din ce în ce mai compactă şi mai viguroasă şi încă la Simleu am simţit, că mă aflu în patria lui Bărnuţ.

Nu mai încape nici o îndoială, că Sălăge

nii și ca făptură trupească, și ca porniri sufletești au în întregul lor fel de a fi ceva pentru noi străin, după părerea mea parte rutenesc, parte turanic, dar hotărâtoare a fost pentru ei mai ales înrâurirea Moților.

Din sus de Șimleu, spre Cincea, în valea Crasnei și de la Chioara înainte s'a păstrat firea românească în unele privințe chiar mai bine decât aiurea. Indeosebi limba, deși rostită într'un fel oarecum străin, e cu deosebire bogată în vorbe de origine romanică și mi-a reamintit pe cea vorbită în județul Succevei și prin partea despre munți a Bucovinei.

E aici același fel de chiag ca în țara Oltului, în munții Apuseni și pe la isvoarele Crișurilor, un centru de viață, din care în timpuri priincioase se revarsă, iar în vremuri grele rezistă Românii, una din părțile pe cât de puțin cunoscute, pe atât de prețioase ale poporului român.

6. Maramureşul.

Românii din Maramureș au trait în trecut și traiesc și azi mai mult ori mai puțin isolați, încât se poate zice, că nici nu iau parte la viața comună a Românilor din regatul ungar.

Sunt vre-o cincizeci de sate așezate la stânga Vișeului, în care ei trăesc amestecați parte cu Ruteni, parte cu Maghiari și ro . rău de Evrei.

In valea Oltului și'n a Mureșului sunt pr țini Evrei. Pe Crișuri și în valea Someșulu se sporesc însă! In Sălagiu sunt mulți, iar în

Maramureş ei constitue peste 12 la sută din poporaţiunea totală. La Sighetin şi la Muncaci e locul de popas al Evreilor trecuţi din Galiţia.

Ei trec de la Sighetiu la Oradea-Mare, unde se aclimatizează, apoi se risipesc spre metropola lor, Budapesa.

Chiagul Maramureşenilor se afla în Ţara Oaşului, în colţul despre Baia-Mare şi Deş, unde Românii sunt mai compacţi.

7. Banatul.

In Banatul Timişoreii Românii trăesc împreună cu mulţi Şvabi, mai puţini Sêrbi şi de tot puţini Maghiari şi numai spre Ardeal şi spre România sunt în masse compacte.

Bănăţenii se deosebesc atât ca tip, ca temperament şi ca port, cât şi în ceea ce priveşte limba nu numai de Ungureni, ci şi de Ardeleni, precum şi de Olteni.

In Banat, care abia după tractatul de la Pasarovăţ, pe la 1720, a scăpat de sub stăpânirea turcească, înrâurirea orientală e mai învederată decât ori şi unde la Români. Sunt multe semnele, că aici au fost şi colonii venite de la Românii din peninsula balcanică. Poate de aceea Bănăţenii sunt, în genere, mai oacheşi, mai vioi şi mai năvalnici chiar şi de cât Oltenii.

Nu e însă nici în Banat pretutindeni acelaşi tipul.

In fostele părţi adnexe, pe ţărmurul stâng al Mureşului, de la Lipova la deal, pe la Făsat, pe la Lugoj şi Codrenii despre Caraşe-

beş şi Oravița, unde poporațiunea română e veche şi compactă, nu e acelaşi fel de oameni ca peste Cerna, de la Mehadia înainte, căci această parte a făcut până la 1740 parte din județul Mehedinți, care se numeşte aşa pentru că-şi avea centrul la Mehadia.

Tot astfel avem în Banat numiri ca Belinți, Lalaşinți, Labaşinți, şi în Banat nu se zice „Lugojan ori Timişorean", ci „Logojanț" şi „Cimişoreanț".

Dealungul Mureşului până spre revărsarea acestuia în Tisa Românii sunt amestecați cu aceiaşi Sêrbi, pe care i-am găsit şi pe țărmul de la dreapta. Poporațiunea e deci cam la fel cu cea de pe câmpia țării ungureşti, dar bănățenită.

Deosebiirile sunt adese ori uimitoare în toate părțile şi mai ales în ceea ce priveşte limba.

Astfel la Radna atât comoara de vorbe, cât şi rostirea e mai mult moldovenească, iar la Lipova, dincolo de pod, e bănățenesc şi temperamentul, şi portul, şi felul de a vorbi.

In fostul paşalâc al Timişorii, în sfârşit, Bănățenii de baştină sunt amestecați cu Ardelenii şi cu Oltenii, care la Toracuri, la Cumlauş şi la St. Miclăuş au colonii azi puternice şi şi-au păstrat şi portul, şi limba, şi firea de oameni harnici şi întreprinzători.

Centrul de viață pentru această parte din poporul român e la Arad. La târgurile de la Arad se întâlnesc Bănățenii cu Ungurenii, şi un cunoscător deosebeşte cu toată siguranța după port şi după tip toate grupările, ba poate să spuna chiar satul, din care e un anumit om.

Şvabi şi Sêrbi sunt aproape numai în fostul paşalâc al Timişorii, iară Maghiari prin oraşe şi prin puţine colonii. Despre o desnaţionalizare nu prea poate sa fie vorba în Banat decât acolo, unde Românii trăiesc împreuna cu Sêrbii ori cu puţinii Bulgari. In genere însă perderile Românilor sunt mai neînsemnate decât ale Sêrbilor şi ale Bulgarilor.

II.

STARILE ECONOMICE

Românii sunt plugari. Chiar şi aceia dintre dânşii, care sunt aşezaţi prin oraşe, îşi agonisesc mijloacele de traiu mai ales muncind la câmp. Sunt între dânşii puţini, care n'au pământ, încă mai puţini care n'au nici casă. La Ţuţuieni, la Bârşani şi la Mărgineni mai sunt încă nu tocmai mulţi păstori, iar între Câmpienii din Ţara Ungurească şi în partea despre Tisa a Banatului sunt unii, care fac o raţională prăsire de animale domestice.

Alăturea cu plugarii au fost totdeauna la Români şi meşteşugari, precum şi neguţători.

După obiceiurile româneşti e spurcat tot ceea ce nu e românesc, şi Românul are să mănânce numai bucate gătite de el însuşi şi să se îmbrace numai în haine făcute de propriile sale mâni. Trebuia dar să se devolte industria casnică şi alăturea cu ea unele meşteşuguri. Am avut totdeauna cojocari, tăbăcari, abagii, săpunari şi lumânărari, dulgheri, rotari şi fauri, precum şi căldărari, ori neguţători pentru articole, de care avea poporul nevoie.

De obiceiu însă aceştia erau, ca morarii, tot odată şi păstori ori plugari şi-şi exercitau profesiunea mai ales iarna.

O clasă conducătoare sau dominantă n'au avut Românii din ţările coroanei ungare în timpul celor din urmă câteva secole. Ei au fost, ce-i drept, până pe la începutul secolului XIII, oameni liberi, dar cei mai mulţi dintre dânşii şi-au perdut libertatea. Aceia, care au păstrat-o ori şi-au recâştigat-o, au intrat în rândul nobililor ungari. Au fost pretutindeni printre Români asemenea nobili ungari, cu deosebire mulţi în Ţara Oltului, în ţinutul Haţegului, în Selagiu şi în Maramureş. O însemnată parte din ei s'au lepădat şi de lege, şi de neam. Astfel o clasă dominantă românească n'a rămas până în zilele noastre decât în Maramureş. Ceilalţi Români au fost conduşi de preoţime.

1. Stăpânirea pământului.

După tradiţiunile păstrate de popor şi după puţinele ştiri rămase din primele două secole ale regatului ungar Românii din Ardeal şi cei din părţile adnecse erau iobagi regali, oameni liberi, care stăpâneau pământul ca moşnenii, în deavalma, şi făceau sub căpeteniile lor, fie voivozi, fie chenezi, parte din oastea regală, iar nu din a nobilimii, pe care o alcătuiau nobilii cu slugile lor.

Mai ales în timpul secolului XIII, nobilii s'au făcut stăpâni pe castelele regale şi şi-au supus pe iobagii regali ce se ţineau de ele. Sunt destule dovezile, că în timpul acesta

mulţi dintre voivozi şi dintre chenezi s'au făcut şi ei stăpâni pe pământul folosit mai înainte în deavalma şi-au intrat rîndurile nobilimii ungare.

In drumul năvălitorilor Pacinaţi şi Cumani, de la trecătorile despre Iacobeni înainte, pe Someş la vale, dela trecătoarea Buzăului înainte peste Ţara Bârsei şi de acolo înainte până în valea Mureşului, precum şi spre Porţile de fer locurile au rămas pustii şi astfel domeniu regal.

Regii au făcut pe aceste locuri donaţiuni, spre Năsĕud cavalerilor Ioaniţi, în Ţara Bârsei, cavalerilor Teutoni, şi au adus colonişti germani la Bistriţa, la Braşov, la Sibiu, la Sigişoara, la Medias, la Sebis, la Orăştie şi la Cluj. Toţi aceşti colonişti au rămas, după obiceiul locului, oameni liberi, care stăpâniau pamântul în deavalma, erau datori să apere hotarele şi însoţeau pe rege la răsboiu.

Acelea-şi erau stările pe la trecătorile din Săcuime, la Turnu-Roşu, în faţa trecătorii de la Lainici şi la Porţile de fer. Iobagie era numai în Maramureş, unde boierimea, intrată cu diplome regale în rândurile nobilimii ungare, se făcuse stăpână pe pământ şi în părţile mai depărtate de hotare.

Voivozii Ardealului, facându-se după bătălia de la Mohács stapâni pe domeniile regale, au iobăgit şi pe oamenii liberi ce se aflau pe aceste. Impărăteasa Maria Terezia şi Impăratul Iosif II, au restabilit starea de mai înainte declarând pe locuitorii de pe domeniile acum împărăteşti oameni liberi şi stăpânitori în deavalma ai pământului, cum au fost, obligându-i să apere, ca părinţii lor,

hotarele. Aceştia sunt grănicerii dela Năsăud, din Secuime, din Ţara Oltului, din ţinutul Haţegului şi de la Caransebeş.

Coloniştii aşezaţi în secolul XVIII pe Câmpia Ţării Ungureşti şi în Banat sunt două feluri. Unii, veniţi ca oameni liberi, au primit pământ ca proprietate individuală. Alţii, iobagi, şi au schimbat stăpânii, dar au rămas tot iobagi.

Mai erau apoi pretutindeni şi mai ales unde nu era iobăgie, în fundul regiu, printre Saşi şi prin Graniţe, oameni oarecum fără·de rost, un fel de venetici, care-şi agonisiau mijloacele de traiu ca păstori ori ca pălmaşi plătiţi cu ziua, deci „zilerii", după terminologia oficiala „zsellér".

Inainte de 1848 dar poporaţiunea rurală era împărţita în şase categorii: *nobili* cu proprietate individuală, **Saşi**, care aveau pământuri de cultură în stapânire iudividuală şi păşuni ori păduri în devălmăşie, **grăniceri**, care trăiau în aceleaşi condiţiuni ca Saşii, dar erau organizaţi milităreşte, **colonişti** liberi, care aveau proprietate individuală, **iobagi şi zileri.**

La 1848, când s'a votat legea de împroprietărire, s'au schimbat condiţiunile numai pentru iobagi şi pentru zileri, în rândul cărora au intrat şi argaţii.

Din norocire pentru Români legea a fost executată de administraţiunea austriacă ce sa instituit după revoluţiune.

Preocupată de interesele poporaţiunii, această administraţiune a interpretat legea drept o restituire — în parte — a drepturilor pierdute. Mai înainte de a le fi dat

dar foştilor iobagi pământuri de cultură ca proprietate individuală, a hotărât pentru fiecare sat un loc de păşune şi o parte de pădure ca proprietate comună (nu comunală), precum şi sesiune parochială (16—32 jugăre) pentru biserică şi şcoală. Zilerii au primit loc de casă şi de grădină, o cânepişte în rând cu foştii iobagi, şi dreptul de a păşuna, nu însă şi în Granițe, nici printre Saşi, unde nu s'a făcut împroprietărirea. Astfel s'a întâmplat, ca o însĕmnată poporațiune să rămâie fără locuri de case, fie tolerată numai, fie cu embatic.

Asemenea embaticari sunt mulți pe Crişuri şi casele lor sunt considerate ca mobile.

Viile foştilor iobagi au rămas cu embatic, şi abia după 1867 au fost răscumpărate.

Foştii iobagi şi-au câştigat dar independența economică îndeplin, deci şi dreptul de a-şi vinde proprietatea.

Azi, după şase-zeci de ani, ni se pune dar întrebarea, dacă au ştiut ori nu Românii din regatul ungar să-şi chivernisească pământul şi dacă au fost ori nu în stare să-l păstreze, să-i ridice valoarea şi să-şi sporească avutul.

In genere da. După socoteli făcute cu multă osteneală, în timp de vreo cincizeci de ani, până la 1900 proprietatea fonciară a Românilor din regatul ungar s'a înzecit.

Nu însă pretutindeni e progresul economic acelaş, ba în unele părți e printre Români mare mizeria.

Pretutindeni, unde au trăit în mai apropiată atingere cu Germani, fie cu Saşi, fie cu Şvabi, Românii au avut să susție o grea luptă economică şi au perdut pe alocurea mult.

Având însă trebuințe mai puține decât Germanii, ei au rezistat, s'au îmbărbătat încetul cu încetul, au luat apucături bune și au ajuns în cele din urmă deasupra.

Pe toată întinderea fundului regiu și prin împrejurimile lui, de la Brașov până la Orăștia și pe la Bistrița, sunt cei mai destoinici gospodari români, care au vite de rasă buna, pometuri de soiuri alese ori vii bine îngrijite, oameni voinici, bine hrăniți și totdeauna curați.

Aici Românul e cel ce cumpără pământurile scoase în vânzare fie bucată cu bucată, fie moșii mai mari, pe care le împart cei harnici între dânșii.

Aceeași e atât în Banat, cât și în Țara Ungurească înrâurirea Șvabilor, care le sunt Sașilor superiori. Aici însă pământul e mai mănos și astfel și rezultatele muncii săvârșite sunt mai însemnate, și cei mai înstăriți și mai înaintați dintre toți plugarii români sunt în Podgoria Aradului, pe cei doi țărmuri ai Mureșului, de la Radna spre Sighidin, și pe Câmpie atât în Țara Ungurească, cát și în Banat. Aici nu numai cultivarea pământului e rațională, ci plugarii sunt totodată și buni prăsitori de animale domestice. O însemnată parte din caii de lux din România este ieșită din grajdurile plugarilor români din aceste părți, care nu țin în curțile lor decât animale, chiar și păsări, de soiu bun.

Atât în Ardeal, cât și în Banat, în Țara Ungurească și în Selagiu sunt mari întinderi de vii cultivate de Români, care sunt vieri pricepuți.

Cei mai vestiți sunt în Podgoria Aradului,

și unii din aceștia își petrec verile în alte podgorii, până pe la Pojon, ca conducători de cultură.

Nu aceeași e starea plugarilor români unde ei traesc împreună cu Maghiarii ori în atingere cu dânșii.

Maghiarii, în genere, nu prea iubesc pământul, au trebuințe mari, sunt adeseori ușurateci și astfel își perd ușor pamântul și trec la oraș, se apucă de meserii, lucrează la fabrici ori își caută vre o slujbă fie la stat, fie la particulari. Acolo dar, unde traesc împreună cu Maghiari, pot sa mai cumpere Românii pamânt, dacă muncesc mâncând ceapa cu pâne, dar sporul economic nu l au ca'n vecinătatea Germanilor.

Cu multe și mari nevoi se lupta însă Românii unde sunt compacți la locuri mai mult ori mai puțin sterpe, unde nici agricultura mai întinsa, nici prasire de vite nu se poate face.

La isvoarele Mureșului am gasit Români, care nu fusesera iobagi, ci oameni fara de rost, trecuți din Moldova, și astfel n'au fost împroprietariți și n'aveau nici dreptul de pășunat. Ei își agonisiau mijloacele de traiu prasind mii și mii de gâște frumoase, pe care agenții evrei le duceau pentru Budapesta, Viena și Paris.

Cam aceeași e soarta multora dintre Moți, dintre Padureni și dintre Vidicani. Cea mai mare e mizeria pe la isvoarele Crișurilor și în Maramureș. Aici nici nu va putea sa fie ridicata starea economica decât prin îndrumare spre meserii și prin înființare de stabilimente industriale.

2. Meseriile.

De oarece iobagii erau cu desavîrşire atîrnatori de domnii de pe pământ, care nu-i lasau să rĕsufle, nici industria casnică, nici mai ales meseriile nu s'ar fi putut desvolta la Români, dacă n'ar fi fost între dênşiĭ şi nobili ungari, care, deşi puţini, erau risipiţi pretutindeni. Oierii, grănicerii şi nobilii au desvoltat admirabila industrie casnica, cu care ne fălim azi, şi tot dintre aceştia au ieşit timp îndelungat şi meşteşugarii, care vara îşi lucrau pământul ori îşi păşteau turmele, iară iarna îşi exercitau profesiunea. Iobagul nu putea să înveţe meseria, nici mai ales s'o exercite, căcĭ el trebuia să stee la dispoziţiunea domnului de pământ.

Numai oameni, care nu şi dau seama despre înţelesul vorbelor, pe care le rostesc, pot să spună, că la Români exercitarea unei meserii e lucru ruşinos. Ruşinos e numaĭ să intri slugă în casa cuiva.

Acei plugari-meseriaşi erau oameni de frunte, care pretutindeni se bucurau de mare trecere.

Meseriaşi în înţelesul de azi al cuvântului nici nu puteau înainte de 1848 sa fie decât la Braşov, la Selişte şi la Lugoj, unde erau în oraş Români ce se bucurau de libertate.

In Banat, dela Temişoara şi Lipova înainte, precum şi în Ţara Ungureasca, atât pe Murĕs, cât şi în Podgorie până pe la 1866 în atelierele puţinilor Români se vorbia maĭ mult sêrbeşte, căci calfele erau mai ales Sârbi, de la care trebuiau să înveţe şi ucenicii sêrbeşte.

Pe timpul acesta a pornit Protopopul Baiulescu prin înfiinţarea reuniunii dela Braşov mişcarea pentru îndrumarea spre meserii a Românilor şi pentru organisarea meseriaşilor români.

Mişcarea aceasta s'a întins răpede, şi azi meseriaşii români sunt organizaţi pretutindenea până la Cluj şi la Oradea-Mare.

Clasa de meseriaşi e tot slabă, iar aceasta nu numai pentrucă e grea concurenţa, pe care o susţine, ci şi pentruca o însemnată parte din meseriaşi a trecut în România.

Aşezăminte industriale mai însemnate sunt între Români la Braşov, la minele din Munţii Apuseni, la acele de la stânga Murăşului, în Banat şi pe la Baia Mare. Pretutindeni însă muncitorii de alt neam sunt mai numeroşi decât cei români.

Indeosebi în Munţii Apuseni au fost mulţi „baieşi" şi proprietari de mine între Moţi, dar azi, când se lucrează cu capitaluri mari, ei susţin cu anevoia concurenţa.

3. Comerciul.

Organizând dupa încheerea tratatelor de la Pasarovăţ şi Belgrad comerciul oriental, Austria a adus din Turcia o mulţime de Macedo-Români, care au format companii privilegiate în cele mai de capetenie centre de viaţă. Cele mai însĕmnate din aceste companii se aflau la Braşov, la Sibiu, la Oradea-mare, la Pesta şi la Viena. Erau însă Macedo-Români pretutindeni nu numai prin oraşele de pe teritoriul locuit de Români, mai ales

la Timişoara, Arad, Alba Iulia şi Cluj, ci şi prin oraşele curat maghiare, unde există şi azi bisericile înfiinţate de dênşii.

De oarece printre Macedo-Românii aceştia erau şi Greci ori grecisaţi şi de oarece ei veniseră despre Grecia, Românii le ziceau Greci, şi până în ziua de astăzi mai ales în Ţara Ungurească neguţator va sa zică Grec şi **„mă duc la greci“** va sa zică „mă duc la prăvălie“.

De prin oraşe aceşti „Greci“ s'au risipit prin satele mai mari şi parte s'au sêrbizat ori maghiarizat, parte au format dimpreuna cu nobilii clasa conducatoare a poporului român. Toţi însa, chiar şi cei ce s'au lepadat în cele din urmă de neam, au avut înrîurire pe cât de hotărîtoare, pe atât de binefăcatoare asupra desvoltării culturale a Românilor.

Ei însă n'au rămas neguţători şi nu i-au îndrumat pe Români spre comerciu, ci au format fie ca fruntaşi ai preoţimii, fie ca di regători ori ca advocaţi ori medici chiagul clasei culte române.

Nu e cu toate acestea mai puţin adevărat, că mai ales împregiurul lor s'a format în Ardeal şi azi încă slaba clasă a neguţătorilor români. In Banat însă şi în Ţara Ungureasca neguţătorii erau mai mult Sêrbi, care, cel puţin în parte, s'au românizat.

Cu mult mai hotărîtor pentru desvoltarea economică a Românilor a fost spiritul comer cial propagat de neguţatorii fără de prăvălie, care ca Secelenii, Boicenii, Rĕşinarenii, Se liştenii ori Moţii cutreerau ţara, ca să adune producte româneşti şi să le pună pe la bâlciuri în vânzare. Asemenea mijlocitori erau

protutindeni între nobili și, în genere, între oameni liberi. Erau și ei plugari, care fa ceau negoț fie ca „jelepari“ cu vite, cu cai, cu oi ori cu porci, fie cu var, cu ciubere, cu sau, cu ceară, cu doage, cu cercuri, cu teiu pentru legatul viilor ori cu peste, fie cu fel de fel de maruntișuri, de care Românii aveau tre buința.

Acest comerciu național a fost încetul cu încetul nimicit de Evrei, care mai ales de la 1867 încoace au venit în locul Grecilor și au început să cumpere cu bani și sa vîndă pe grâu, pe porumb, pe oua ori pe păsari și pe piei crude. A ramas însa spiritul, și numai dat fiind acest spirit a fost cu putința fru moasa organizațiune a bancilor românești din țarile coroanei ungare.

Aceste bănci nu sunt așezăminte comercia le în adevăratul înțeles, ci tot întreprinderi facute de oameni, care nu sunt neguțatori și numai neguțatori. Ele se razămă pe tradi țiunile plugarilor, care sunt totodată și meș teșugari ori neguțători.

La sfârșitul anului 1908 au existat la Românii din regatul ungar 159 de așezăminte și anume 129 banci și 30 însoțiri, care au operat cu un capital de 161.248.970 coroane.

Din suma aceasta depositele (79 mil.) și reescontul fac peste 110 milioane, iară capi talul, fondul de rezervă și fondul de pen siuni împreună dau suma de 29.384.100 co roane.

Deși cheltuielile de administrațiune sunt mari, acest capital de mai puțin de 30 milioane a adus un câștig curat de 2.839.436 coroane pe anul 1908, exact peste 9,66 la sută.

Se face dar cămătărie mai ales la băncile mai mici, care lucrează cu bani luați din mâna a treia și administrează scump. „*Albina*“ din Sibiu realizează un câștig cu 1 la sută mai mic.

Sporul neîncetat al operațiunilor și mărimea reescontului sunt însă semne învederate, că e nevoe mare de bani, iar creșterea până la aproape *80* milioane a depositelor e dovadă, că băncile române se bucură de o particulară încredere.

Increderea aceasta e întemeiată pe hărnicia Românilor, care știu nu numai să chivernisească cele 161 milioane, ci și să-și plătească atât cheltuelile de administrațiune, cât și cametele.

Prima bancă română, „**Albina**“, n'a fost înființată la Brașov, unde de mult încă existau bancheri români cu credit bine întemeiat, ci la Sibiiu, în mijlocul mărginimii harnice. Intreprinderea, deși multora le parea riscată, a rĕușit. Românii însă, oameni chibzuiți, nu s'au avântat, căci nu pretutindeni sunt oameni ca Marginenii. Abia după zece ani au început și cei din centrele mai însemnate să înființeze bănci, și cele mai multe au fost înființate dela 1900 încoace.

Azi afară de cele 159 de așezăminte de credit mai există fel de fel de alte însoțiri cu scopuri economice mai ales în ceea ce privește agronomia.

Numai o neînsemnată parte din cele 161 milioane e consumată în comerciul propriu zis.

Românul se împrumută, ca să și întemeeze o gospodarie, să și cumpere unelte, sa și câș

tige o bună prăsilă de animale domestice, să-și sădească vii ori pomet și să cumpere pământ.

Creditul, de care se bucură băncile lui, e deci un semn neîndois, că în gândul tuturora munca lui e în spor că el consumă mai puțin decât ceea ce agoniseşte.

In deosebi în Ardeal au existat la 1908 în total 111 institute de credit, 79 bănci și 32 însoțiri, care au distribuit *147,923 coroane.*

In Banat 38 de institute și anume 32 bănci și 6 însoțitori au distribuit 29.765.248 coraone.

In Țara Ungurească 7 bănci au operat cu 21.111.817 coroane.

In Sĕlagiu au existat 8 bănci și 9 însoțiri, care au operat cu 10,155,908 cor.

In Maramureș nu există bancă românească. Cea mai apropiată se află la Seini (Szinyèr-Vàralja), pe care o punem între cele din Selagiu.

Pentru ca cititorii să-și poată face o idee clară despre mersul dezvoltării economice, voi grupa așezamintele de credit potrivit cu împărțirea poporațiunii.

Mărginenii cu centrul la Sibiu au 12 bănci, care lucrează cu 37.546.209 cor., 16 însoțiri, care lucrează cu 3,448,347 cor.

Mai sunt afară de acestea vre-o 20 de alte însoțiri.

Țara Oltului are 17 bănci care lucrează cu 8,515,146 cor., și nouă alte însoțiri.

Țara Bârsei are afară de filiala „**Albinei**“ și de băncile particulare două banci poporale cu 976,312, o însoțire cu 246,040 cor., și alte trei însoțiri.

Sĕcuimea are o singură însoţire cu 148,658 coroane.

Valea Mureşului are 6 bănci şi 2 însoţiri, care lucrează împreună cu 10 milioane.

Românii de pe Târnave au 8 bănci cu 8,511,358 cor., şi 3 însoţiri cu 191,964 cor.

Haţeganii au 10 bănci cu 5,078,601 şi 2 însoţiri cu 443,298 cor., precum şi 6 alte însoţiri.

Moţii au 5 bănci cu 3,156,113 coroane şi alte 6 însoţiri, dintre care una cu 96, 523 cor.

Câmpia are 2 bănci cu 1,745,956 cor.

Valea Şomeşului are 17 bănci cu 14.889.344 şi 7 însoţiri cu 2,116,798 cor., precum şi încă alte 13 deosebite însoţiri.

Ţara Ungurească, Mureşenii, Podgorenii şi Câmpenii au 3 bănci cu 14,237,735 cor., şi 6 însoţiri.

Crişurile, Pădurenii, Luncanii şi Vidicanii au 4 bănci cu 6,874,082 cor.

Selăgenii până în Chioara şi în Satmar au 8 bănci cu 9,996,475 cor., şi 9 însoţiri, dintre care una cu 159,443 cor.

Bănăţenii de la Lipova spre Codrenii din Granita şi spre Podgoreţii dela Oravita au 17 bănci cu 11,277,628 şi patru însoţiri cu 682,212 cor., precum şi încă alte 14 însoţiri.

Timişorenii până spre Verşeţ şi Mureş au 12 bănci cu 14,134,763 şi 2 însoţiri cu 226,952 coroane .

Frătuţii din Banat spre Tisa şi Dunăre au 3 bănci cu 443,690 şi 2 însoţiri cu 120,714 cor.

O sută patru din aceste aşezăminte de credit s'au însoţit în frunte cu **„Albina“** din Sibiu şi au alcatuit un fel de confederaţiune sub numele **„Solidaritatea“**.

Această federalizare nu e un fel de cartel,

ci o organizațiune făcuta în vederea ieftinirii banilor.

E o limita, peste care nu se poate trece cu fructificarea banilor în lucrarea agricolă. Această limită e atinsă pretutindeni, unde pământul nu este destul de mănos, ca din roadele lui să iasă și hrana muncitorului, și cametele banilor împrumutați. Acela, care trece peste limita aceasta, nu-și îmbunătațește gospodăria, ci o ruinează, nu cumpără, ci vinde pământ.

Românii pot să plătească cametele muncind intins și mărginindu-și trebuințele, numai insa acolo, unde pământul nu e încă prea scump și rasplatește bine munca. Bancile urca însa prețul pământului. Nu le va rămâne dar decât să i îndrumeze pe Români spre industrializare și spre comerciu mănându i de la sate în orașe, unde azi sunt puțini Români.

Acesta e rostul federalizarii, și „Solidaritatea“, bine condusă are sa fie începutul unei faze nouĕ în desvoltarea economica a Românilor din țarile coroanei ungare.

III.

STARI CULTURALE

Pentru desvoltarea culturală a Românilor din țěrile coroanei ungare înrîurirea nobililor și a oamenilor liberi a fost chiar mai hotarîtoare decât pentru cea economică.

Statul ungar n'a fost nici odată național maghiar, ba nici odată poporul maghiar n'a avut de drept hegemonia într'însul. Aceia care erau nobili, aveau aceleași drepturi — de ori și ce naționalitate ar fi fost ei, și diploma de nobilitate nu obliga pe nimeni să se declare maghiar

Cu atât mai puțin a putut să existe o hegemonie maghiară în Ardeal ori în părțile adnexe, unde nu existau dintru început Maghiari.

Statul era ungar, și nobilimea ungară avea o singură cultură, cea latină.

Maghiarii aveau însă de fapt predominarea pentru că cei mai mulți și mai puternici dintre nobili erau maghiari. Ei stăpâniau cele mai mari întinderi de pământ și ocupau cele mai înalte posițiuni, ei conduceau oas-

tea nobilimii, alcătuită mai ales din maghiari.

Cu deosebire după bătălia de la Mohács (1526) ei s'au făcut dar stăpâni și în părțile adnexe și în Ardeal — nu însă de drept, ci de fapt.

In țara Făgarașului, pe Mureș, în Hațeg, în Sĕlagiu, în Vidic și în Maramureș au existat multe familii, care făceau parte din înalta nobilime ungară. Ele s'au încuscrit însă cu semenii lor maghiari și s'au lepădat mai întâi de neam, apoi și de lege. Numai în Maramureș și în Sĕlagiu au mai rămas câte-va familii ce-și mai păstrează tradițiunile. Au stăruit însă multi nobili așa zisi comuni și oameni liberi de pe pământul săsesc și din granițe, precum și cei de prin coloniile din secolul al XVIII.

Acestia au fost în vremurile grele purtătorii culturii naționale române, și de la ei pornește și renașterea culturală a Românilor din Ardeal, ba chiar și a întregului neam românesc.

1. Biserica.

Gândul, că metropolia românească din Ardeal a fost înființată de Mihai-Vodă Viteazul, deși împărtașit de oameni cu autoritate, nu poate să fie decât greșit.

Românii au fost ortodocși chiar și mai înainte de a se fi înființat regatul ungar și au stăruit cu îndărătnicie în legea lor. Ei n'ar fi putut rezista în lupta cu propaganda cato

lică sprijinită de regii Ungariei, dacă n'ar fi avut o organizațiune canonică bine întemeiată. Imprejurarea, că noi nu cunoaștem organizațiunea aceasta, n'are să ne abată din calea cea dreaptă, căci neștiința nu e dovadă, că n'a existat ceea ce noi nu știm. Știm, că atât Ioaniții, cât și Teutonii au fost aduși în Ardeal, ca să facă propagandă catolică. Știm, că Papii au stăruit mereu, ca regii Ungariei să nu-i mai sufăr pe scismatici în țările stăpânite de dînșii. Știm, că Bogdan-Vodă a părăsit dimpreună cu mulți dintre ai săi Maramureșul pentru că regele Ludovic de Anjou voia să-i silească pe Români a se lepăda de legea lor. Nu poate dar să fie născocită nici legenda, că Românii din Țara Făgărașului — tot în urma prgonirilor religioase — au trecut munții și s'au întors la vetrele lor de mai înainte.

E lucru firesc, că Episcopii Românilor rămași în Ardeal aveau pozițiune grea și erau oameni fie prigoniți, fie nebăgați în seamă. Domnii țarilor române au putut dar să le vie într'ajutor când îi iertau împrejurările și Mihaiu-Vodă Viteazul a putut să reînființeze la Bălgrad o Metropolie, care existase mai înainte și să strîngă legăturile cu Metropolia Ungro-Vlahiei, ceea ce nu va să zică a Ungariei și Valahiei, ci a Valahiei muntene. E însă lucru aproape naiv să zicem, că ortodoxia s'a susținut în Ardeal timp de șase sute de ani fără de organizațiune bisericească.

Sêrbii veniți cu Brancovici vre-o optzeci de ani înainte de Mihaiu-Vodă s'au așezat nu numai în Podgorie și pe Câmpie, ci și pe

Mureș la deal până din sus de Bâlgrad. Aveau și ei rosturile lor bisericești, și nu din întâmplare au eșit din familia Brancovici mai mulți Episcopi.

Dacă nu puteau iobagii să fie nici meseșugari, nici negotători, încă mai puțin puteau să 'nvețe carte. Cu anevoia ajungea iobagul să fie preot, și tot iobag rămânea și dupa ce se popia. El și fiii lui trebuiau să-și faca robota în rând cu ceilalți semeni ai lor, și domnul de pământ îl lua de la altar și-l mâna cu biciul la muncă. Preoți dar și mai ales fruntași ai preoțimii și povățuitori ai credincioșilor erau mai ales oameni liberi și nobilii, între care cei mai de seama erau membrii familiei Brancovici.

Preoții aveau dar mare trecere și glas hotarîtor nu numai în vîrtutea darulu lor, ci și pentruca cei mai mulți dintr' dînșii erau oameni de frunte, mai liberi, mai înstăriți si mai luminați decât ceilalți conaționali ai lor.

Pe la sfârșitul secolului XVII se petrece o mare schimbare în viața Românilor din țarile coroanei ungare.

Incă înainte de încheerea tractatului de la Carlovăț (1700) tr ce un nou rênd de Sêrbi în țările recucerite de la Turci, de astădată sub conducerea Patriarchului Cernovici, care-și pune reședința la Carlovăț.

Patriarchul acesta, căruia i s'au asigurat pentru sine și pentru ai săi privilegii însemnate, avea pornirea firească de a lua sub stăpânirea sa hierarhică pe toți ortodocșii din țările Coroanei ungare. Incetul cu încetul Românii din Banat, cei din țeara Un

gureasca şi cei din părţile adnexe au şi tre cut sub hierarhia sêrbească.

In acelaşi timp Românii din Maramureş şi cei din parţile mărginaşe ale Selagiului cazusera sub hierarhia ruteana.

Propaganda catolică, în sfârşit, s'a pornit sub ocrotirea curţii din Viena cu noua ener gie.

Istovita în urma prigonirilor adese-ori neo menoase şi strâmtorată între Calvinişti, Ru teni şi Sêrbi, preoţimea din Ardeal s'a adu nat mai întâi sub metropolitul Teofil, apoi sub Episcopul Atanasie şi s'a declarat gata de a primi unirea cu biserica papala.

In urma acestei declaraţiuni metropolia de la Belgrad se desfiinţeaza şi Atanasie trece ca Episcop la Fagaraş, unde primeşte donaţiuni asigurându i se tot odata şi o mai buna posiţiune în viaţa publica, iară preo ţimea e şi ea mai ferita de prigoniri.

Unirea aceasta cu biserica papala nu e le padare de lege, căci ea s'a facut cu condi ţiunea, ca Românii sa şi pastreze credinţele şi obiceiurile, ritul, carţile bisericeşti şi or ganisaţiunea de mai nainte până 'n cele mai mici amănunte şi sa treacă numai de sub Patriarchia de la Constantinopol sub cea de la Roma.

Deşi primită însă de întreaga preoţime, unirea facuta în acest înţeles a fost respinsa de credincioşii, care nu voiari sa se desparta de popoarele de la Rasarit şi mai ales de fraţii lor de peste munţi.

Temându se, ca nu cumva unirea sa fie numai o mascare a trecerii la catolicismul adevărat, aeci o lepadare de lege şi 'n cele

din urmă și de neam, Românii n'au mai lăsat pe preoții lor, acum uniți, să intre în biserică, n'au mai primit de la dânșii sfintele taine și-au stăruit cu'n dărătnicie în ortodocsia lor.

Sunt dureroase afară din cale luptele ce s'au produs în urma acestei desbinări.

De oarece în urma hotărîrii luate de sinodul de la Bělgrad Românii toți erau considerați ca fiind trecuți la unire, stăruința 'n ortodocsie era luată drept lepădare de lege, și ortodocșii erau prigoniți cu multă asprime.

Unii dintre credincioși s'au supus în cele din urmă și au primit unirea, dar cei mai mulți au stăruit, deși timp de aproape șaptezeci de ani au rămas fără de Episcop, deci și fără de preoți.

Abia Iosif II, s'a'ndurat, în sfârșit, să înființeze pentru ortodocși Episcopia de la Sibiiu numind Episcop pe un Sêrb, Dionisie Novacovici.

In același timp Românii din Maramureș, cei mai mulți dintre Selăgeni și unii dintre cei de pe Crișuri au trecut la unire, iară ceilalți au căzut sub stăpânirea hierarhiei sêrbesti.

Aceasta e starea Românilor din țĕrile coroanei ungare la începutul secolului XIX, când se pornește mișcarea națională din zilele noastre.

După moartea lui Gherasim Adamovici, al douilea Episcop în Ardeal, ortodocșii iar rămân timp mai îndelungat fără de Episcop, căci ei resping înrâurirea sêrbească, iar între dînșii nu se găsește om

vrednic de a fi ridicat în scaunul episcopesc. După bătălia dela Wagram se schimbă însă dispozițiunile curții împărătești, și la 1810 e ridicat în scaun un Român, Vasilie Moga.

Acesta e primul succes al reacțiunii naționale.

De obiceiu se zice și se și crede, că gândul despărțirii Românilor de coreligionarii lor sêrbi și împreunarea într'o singură metro polie națională a tuturor Românilor ortodocși din împărăția habsburgică pornește de la marele Metropolit Andreiu. Adevărul e însă, că încă la 1810 era pornită lupta pentru întruparea acestui gând și la această luptă luau parte nu numai ortodocșii, ci și cei mai de frunte dintre cei uniți cu biserica papală.

Incă atunci erau fruntașii Românilor din têrile coroanei ungare pătrunși de simtêmântul, că renașterea culturală a neamului românesc din țările române are să fie pornită, că legăturile cu frații lor de peste munți trebue să fie restabilite, si la sfârșitul anului 1810 Petru Maior se află la București, de unde îi scrie lui Moise Nicoară, care a fost și el puțin timp în urmă la București.

Petru Maior e desilusionat în urma celor ce-a văzut la București, dară Moise Nicoară, fără îndoială cel mai cult dintre contimporanii săi români, adună împrejurul său pe cei mai inimoși dintre nobilii români din părțile Aradului și pornește lupta, care nici nu rămâne zadarnică.

Românii au ajuns încetul cu încetul să aibă la Arad o școală pedagogică, apoi la Verșet o secțiune românească în școala teo

logica şi, în sfârşit, la Arad un Român în scaunul episcopesc şi o şcoală teologică.

Această lupta pornita la începutul secolului a dus o Metropolitul Andreiu la bun sfîrşit, şi resultatul ei a fost înfiinţarea a trei deosebite metropolii: una la Cernăuţi, alta la Blaj şi a treia la Sibiiu.

a) *Metropolia Blajului.*

Episcopul greco-catolic din Alba Iulia şi a mutat în urmă scaunul de la Fagăraş la Blaj, mai spre mijlocul ţĕrii, unde a primit donaţiuni pentru sine, pentru o mănastire şi pentru capitolul diecesan şi a format fonduri şcolare. El era subordonat archiepiscopului romano-catolic de la Strigoniu.

Românii uniţi din Maramureş şi cei din părţile Selagiului au fost trecuţi sub pastorirea Episcopului rutenesc de la Muncaci.

In urmă s'a mai înfiinţat la Oradea-mare o bogat dotată Episcopie română greco catolică.

Românii totdeauna au fost nemulţumiţi cu înrîurirea Rutenilor şi cu stăpânirea hierarhică a Arhiepiscopului de la Strigoniu, şi mai ales după 1848 era viuă temerea, că ei se vor întoarce iar la ortodocsie.

Mai nainte dar de a înfiinţa o Metropolie pentru Românii ortodocşi s'a înfiinţat una pentru cei greco-catolici la Blaj. In acelaşi timp s'au mai înfiinţat alte două Episcopii, una la Gherla şi alta la Lugoj. Metropolitul de la Blaj are dar sufragani la Oradea mare, la Gherla şi la Lugoj.

Această metropolie e națională româneasca, cuprinde pe toți românii greco-catolici din regatul ungar și numai Români și nu are nici o legătură organică cu biserica romano catolica a Ungariei, ci atîrnă direct de Papa.

Episcopii ei întrețin însă legături canonice cu episcopatul romano-catolic.

Organizațiunea bisericii e aproape cea catolică, și Episcopii n'au consistorii, ci capitole alcatuite de canonici.

Metropolitul e numit de Impăratul dintre trei candidați designați de sinodul preoțesc. Pentru episcopi însă și pentru canonici nu se face designare, ci numirea rămâne la bunul plac al Impăratului, care o face la propunerea guvernului.

Preoții sunt rânduiți de episcopi după buna lor chibzuință și limba bisericii e atât pentru serviciul religios, cât și pentru administrațiunea cea românească și în vîrtutea bulei papale nici nu poate să fie alta.

Tot în vîrtutea unei bule papale Episcopii romano-catolici nu pot să pastorească Românii greco-catolici și Românii greco-catolici nu pot să fie primiți în sînul bisericei romano-catolice.

Greco catolicii sunt în masse mai compacte în Maramureș, în Selagiu și în valea Someșului. Mai spre Răsărit sunt risipiți printre ortodocși. Cei mai mulți dintre dînșii fac parte din arhiedecesa Blajului, care are însemnate fonduri culturale administrate de capitol. Numeroși sunt și credincioșii din eparhia Gherlei, care coprinde valea Someșului și o parte din Selagiu, dar e saraca.

Dieceea Orăzii mari e cea mai bogată, dar are mai puţini credincioşi pe Crişuri, în Ţara Ungurească, pe la marginile Selagiului şi spre Maramureş. Diecesa Lugojului cuprinde pe credinşii din Banat, puţini din Ţara Haţegului şi încă mai puţini de pe ţărmul drept al Mureşului, — o diecesă mică şi saraca.

b) *Metropolia Sibiiului.*

Ortodocşii sunt mai numeroşi decât greco-catolicii şi formează masse mai compacte spre Rĕsărit, în Banat şi în Ţara Ungurească. In Selagiu şi pe valea Someşului sunt risipiţi printre greco-catolici, iar în Maramureş n'au putut să se susţie.

Metropolitul de la Sibiiu are doi sufragani, unul la Arad şi altul la Caransebeş.

Mai există o diecesă cu scaunul la Oradea-Mare, dar încă dela 1696 scaunul acesta sta văduvit şi azi diecesa e păstorită de Episcopul Aradului prin vicarul sau dela Oradea-Mare, care are consistoriul său deosebit.

Scaunul Episcopesc dela Oradea-Mare va fi ocupat când vor permite mijloacele şi împrejurările. Tot atunci se vor mai înfiinţa şi alte doua Episcopii, una la Cluj şi alta la Timişoara.

Organisaţiunea Metropoliei Sibiiului e sinodală până în cele mai mici amănunte.

Obştia credincioşilor din fiecare parochie, întrunită în sinod, alege pe învăţători, pe preoţi, pe membrii epitropiei, care chiverseşte averea bisericii, şi pe representanţii ei în sinodul protopresbiterial şi n cel diecesan

Representanții parochiilor, întruniți în sinod protopresbiteral, aleg pe protopop, care intră în funcțiune cu aprobarea consistoriului.

Sinodul diecesan, alcătuit din două părți mireni și o parte preoți aleși numai de preoți, alege pe Episcopi și pe membrii consistoriului diecesan, care sub presidenția Episcopului administrează diecesa și chiverniseste fondurile ei potrivit cu hotărîrile luate de sinod și sub contrul acestuia.

Sinodul general al Metropoliei, alcătuit tot din două părți mireni și o parte preoți, aleși și unii, și alții direct de obștia întreagă a credincioșilor, se numește *congres național bisericesc* și alege pe Mitropolit și pe membrii consistoriului metropolitan, care sub presidenția mitropolitului ia hotărîri în ultima instanță.

Toate aceste corporațiuni bisericești au numai cădere administrativă, și suprema autoritate în biserică e sinodul Episcopesc, care face examenul canonic sub conducerea metropolitului. La lucrările acestui sinod episcopesc iau parte ca împreună sfătuitori și arhimandriții din metropolie.

Puterea lumească are față cu biserica numai supravegherea și dreptul de a confirma ori nu pe mitropolit ori pe Episcopi după ce s'a făcut alegerea.

Diecesele azi în ființă au însemnate fonduri culturale parte adunate în timp de câteva decenii din darurile de bună voie ale credincioșilor, parte primite ca zestre cuvenită cu ocaziunea despărțirii de Sârbi.

Averi mai mult ori mai puțin însemnate

au şi parochiile încă de pe timpul, când s'a făcut împroprietărirea. Multe parochii au mai sporit aceste averi.

Se mai plătesc, însfîrşit, pentru cult cinci la sută asupra darilor directe—îndeosebi pentru susţinerea şcolilor confesionale.

2. Invăţământul.

In Ardeal viaţa culturală a pornit chiar mai mult decât ori-şi-unde aiurea din biserica; e însa greşita părerea, că numai în urma propagandei luterane ori a celei calviniste a fost introdusă limba românească în bisericile din Ardeal.

Chiar şi dacă n'am ţine seamă de particulara iubire de limba a Românilor, în regatul ungar limba oficială era cea latina, şcolile erau latineşti şi cărturarii, fie ei nobili, fie oameni numai liberi, ştiau latineşte şi nu puteau să aibă slabiciune pentru limba slavonească, pe care n'o înţelegeau. Numai puţini dintre dînşii vor fi umblat şi pe la şcoli ca cea de la Lemberg, de la Belgrad ori de la Kiew, unde se învăţa şi slavoneşte. S'a ivit dar în mod firesc la aceşti puţini tendenţa de a traduce cărţi bisericeşti în româneşte, şi nu mai încape îndoială, c'au existat multe traduceri mai vechi decât cele ştiute de noi.

Prigonite fiind de preoţimea, pentru care numai limba slavonească era sfîntă, aceste traduceri au fost nimicite ori păstrate în ascuns ca odinioara operele clasicilor latini.

Remaşitele au eşit însă la iveală după ce în urma predomnirii Luteranilor şi a Calvinilor prigonirea a mai slăbit. Coresi nu tipăreşte la Braşov traduceri făcute de dânsul, ci mai ales cărţi, care existau de mult în manuscript, dar nici în Muntenia, nici în Moldova nu puteau să fie tipărite, căci acolo puterea Episcopilor era mare.

Şi în Ardeal s'a urmat lupta împotriva cărtilor româneşti, şi aceste n'ar fi pătruns, dacă credincioşii n'ar fi ţinut cu tot dinadinsul să le aibă. Încă pe la sfîrşitul secolului XVII erau mulţi preoţi, cari ţineau morţiş la cărţile slavoneşti, pe care metropolitul Sava Brancovici a fost în multe rînduri nevoit sa le oprească.

Lupta aceasta încetează după ce a fost declarată unirea cu biserica papală, care era interesată să pună în locul limbii slavoneşti pe cea latinească.

Timp de câteva decenii pregatirea preoţilor se făcea prin şcolile latineşti şi prin seminariile romano catolice într'un spirit cu totul strein pentru Români, care ţineau să îşi pastreze obiceiurile şi ritul oriental. Astfel Inocenţiu Klein se afla în seminarul dela Tîrnavia când a fost ridicat în scaunul Episcopesc.

Ridicat odată în scaun, el şi-a mutat reşedinţa de la Făgăraş la Blaj şi a hotărît să înfiinţeze aici un seminar de rit oriental, ceea ce era cestiune de existenţă pentru biserica română greco-catolică.

Trebuia să înfiinţeze şi un gimnaziu, în care tinerii să fie pregătiţi pentru seminar, precum şi mai multe şcoli elementare în ca-

re copiii să fie pregătiţi pentru gimnasiu, deci şi o şcoală pedagogică, din care să iasă învăţătorii pentru aceste şcoli.

Inființând pe la mijlocul secolului XVIII aceste şcoli, Inocenţiu Klein poate să fie socotit drept întemeietor al învĕţământului român. Ca să aibă profesori destoinici pentru şcoala teologică, pentru cea pedagogică şi pentru gimnasiu, diecesa a trimis pe cei mai distinşi dintre absolvenţii ei la Pesta, la Viean ori la Roma, ca să facă studii universitare, şi astfel s'a format la Blaj primul centru cultural românesc, din care a pornit o însĕmnată mişcare literară.

Incă mai înainte exista la Braşov o şcoală românească, dela care de asemenea a pornit o mişcare culturală.

Abia în secolul XIX, dela 1810 înainte, s'a pornit însă o mişcare culturală mai generală şi mai viuă, şi abia după revoluţiunea de la 1848 au obţinut Românii resultate mai însemnate.

Azi diecesele toate, afară de cea dela Lugoj, au fiecare şcoala sa pedagogică, precum şi afară de cea dela Oradea-mare şi cea dela Lugoj, şcoala sa teologică bine organisată şi bine condusă.

Şcoli secundare româneşti şi anume gimnazii cu opt clase sunt la Blaj şi la Beiuş de confesiunea greco-catolică, la Braşov şi la Brad (încă nu complect) de confesiune ortodoxă, iar la Năsĕud pentru ambele confesiuni.

Mai există la Braşov o şcoală comercială, care se bucură de bună reputaţiune tot greco-orientală şi aceasta.

Tot confesionale sunt și școlile primare înfiintate și sustinute de Români.

In regatul ungar școlile sunt de patru feluri: de stat, comunale, confesionale si particulare.

Școlile de stat, atât cele primare, cât și cele secundare ori speciale, sunt înființate, sustinute si conduse de guvern. După lege în tinutunile cu poporațiune română limba de propnere trebue să fie în ele cea românească. In toate însă limba de propunere e cea maghiară. z

Școlile comunale sunt înființate, sustinute și conduse de autoritățile comunităților politice, care hotărăsc și limba de propunere. Nu îi este însă guvernului greu să determine comunitățile politice a primi drept limbă de propunere pe cea maghiară.

In școlile confesionale, pe care le înființează, le sustin și le conduc comunitățile religioase, nu poate însă să fie limbă de propunere de cât cea bisericească, deci la Români cea românească.

Românii și-au dat dar silința să înființeze pretutindeni școli confesionale pentru ca guvernul să nu înființeze școli fie comunale, fie de stat.

Mai au Românii la Brașov, la Sibiu, la Blaj, la Arad și la Lugoj școli secundare de fete, care atârnă de reuniunile ce le sustin ca cele confesionale de autoritățile bisericești.

Școlile confesionale se sustin cu sertfe mari și în grea luptă cu guvernul.

In vîrtutea legii programelor școlilor confesionale sunt stabilite de autoritățile reli

gionare, învaţătorii sunt slujitori ai bisericii şi inspectorii şcolari sunt numiţi de forurile diecesane. Guvernul are numai dreptul de a priveghia.

Folosindu-se de dreptul acesta, inspectorii şcolilor de stat şi ai celor comunale se amestecă şi în conducerea şcolilor confesionale şi a celor private.

Vizitând aceste şcoli, ei fac obiectiuni în ceea ce priveşte alcătuirea şi executarea programelor de învěţamênt, pregătirea şi zelul învăţătorilor, precum şi localurile şcolare.

S'au creat în urma legi anume, în vîrtutea cărora guvernul poate să desfiinţeze o şcoală particulară ori confesională, care nu funcţionează potrivit cu prescrierile lor ori nu are local construit în anumite condiţiuni.

In urma lipsei de cruţare, cu care au fost aplicate aceste legi, sarcinile împreunate cu întretinerea şcolilor au fost pentru multe parochii prea grele, şi nu puţine şcoli confesionale au fost desfiinţate, iar în locul lor s'au înfiinţat şcoli de stat ori comunale.

Incă mai grea a devenit poziţiunea şcolilor confesionale în urma introducerii în ele a limbii maghiare.

Deşi în vîrtutea legii pentru egala îndreptăţire Românii au dreptul de a cere să li se dee instrucţiunea în româneşte şi în şcolile statului, dar nu au datoria de a învăţa limba maghiară, s'a creat o lege, în vîrtutea căreia limba maghiară e impusă ca studiu obligat în toate şcolile, în care ea nu e limbă de propunere.

Prin aceasta programele şcolilor româneşti au fost încarcate cu un obiect de studiu

foarte greu, care înăbușe întregul învețamânt, și învațatorilor români li s'a facut viața nesuferita. Având să obție rezultate pedagogicește imposibile, ei perd cel mai prețios timp, ca să i învețe pe copii limba maghiară și cu toate aceste sunt prigoniți ca incapabili ori lipsiți de zel. In același timp copiii rĕmân înapoiați în desvoltarea lor intelectuală, în cât școlile devin așezaminte — nu de maghiarizare, ci de canonisire și de tâmpire.

Lovitura cea mai grea li sa dat însa școlilor românești prin legea, care prescrie minimul de salar pentru învĕțatori.

In vîrtutea acestei legi statul întregește salarul unde el nu atinge minimul legal și câștigă prin aceasta dreptul de a dispune de școală. De aici înainte dar numai comunele bisericești mai înstărite vor putea să aiba școli confesionale.

De o natură cu totul deosebită e măsura, ca în școlile cu limbă de propunere maghiara studiul religiunii sa fie predat și el pretutindeni în limba maghiară.

Vorba e aici de copiii, care umblă la școli maghiare, dar sunt fie ortodocși, fie români greco catolici. Acestora în vîrtutea legii religiunea are să le fie predată de catiheți autorizați de Episcopii diecesei lor.

In scolile primare confesionale românești învĕțătorul, fiind slugitor al bisericii și totodată și cântăreț de strană, are autorizațiunea de a preda și religiunea și e dator să meargă Duminicile și zilele de sărbatori cu copiii la biserică și să ia dimpreună cu ei parte la ceremoniile religioase de ori și ce

natura. In diecesa Aradului însă lecţiunile de religiune le face preotul, iar dacă preotul din ori-şi-ce cauză n'ar fi în stare să le facă, le face învăţătorul fiind de faţă şi preotul.

Pentru alte şcoli sunt designaţi caticheţi care nu pot să-şi facă lecţiunile decât în limba românească, ea singură admisă în biserică.

Puţinii dintre ortodocşi ori greco-catolici, care nu ştiu româneşte, au şi ei să înveţe tot româneşte rugăciunile, evangheliile şi dogmele credinţei, căci în biserica românească singur textul românesc e autentic. Caticheţii aveau să le dea cuvenitele explicaţiuni şi să-i îndrumeze spre înţelegerea limbii româneşti, pe care o au în biserica lor.

Unii dintre caticheţi, pentru cuvinte, care n'au nici o legătură cu religiunea, s'au abătut de la această disciplină raţională, au făcut concesiuni şi-au predat religiunea în limba maghiară, numai însă pentru puţinii, care nu ştiau româneşte.

Li se cere acum tuturor caticheţilor să predea în şcolile maghiare pentru toţi elevii religiunea în limba maghiară.

Lucrul acesta e peste putinţă fiindcă Episcopii români nu au dreptul de a încuviinţa întrebuinţarea limbii maghiare în afaceri religioase şi s'ar pune în conflict cu credincioşii păstoriţi de dânşii, dacă ar face-o aceasta.

In acela-şi timp Românii, fie ei ortodocşi ori greco-catolici, au dreptul de a se folosi de limba lor şi în şcolile statului, care e dator să le dea în şcolile sale instrucţiune din limba şi literatura română. Limba românească

nu e oprită, ci pentru Români chiar studiu obligat în școlile satului.

Invĕțamêntul românesc a fost organizat în timpul de la 1850 până la 1860 și s'a desvoltat cam până la 1870. De atunci în coace el se susține numai cu jertve disproporționat de mari și în luptă din ce în ce mai grea și cu guvernul, și cu societatea maghiară.

3. Așezăminte culturale.

Prin diploma publicată de Impĕratul la 20 Octombrie 1860 Românii din țĕrile coroanei ungare au fost chemați și ei să iea parte ca egali între egali la viața publică.

Puteau acum să se folosească de limba lor nu numai în biserică și 'n școală, ci și 'n viața publică, în întruneri, pe la diregătorii și la instanțele judecătorești, și aceia dintre dînșii, care aveau cuvenita pregătire, au intrat în funcțiuni publice. Aceștia erau însă puțini. Școlile secundare s'au umplut dar de băieți români, cei mai mulți sĕraci, care se hrăniau cu merinde adusă de părinții lor în desagi, și pe la universități, la Pesta, la Viena și la Graz, s'a sporit numărul tinerilor români. S'a pornit dar mișcarea pentru sporirea gimnasiilor românești și s'a luat hotărârea de a aduna fonduri pentru înființarea unei Academii juridice.

Pentru împlinirea acestui gând se cereau însă jertve mari, care numai în împrejurări priincioase și în timp îndelungat puteau să fie aduse.

Prin centrele de viaţa mai însemnate s'a închegat în timp scurt o societate cultă românească, de la care porniau mişcările pentru ridicarea culturală a Românilor. Se făceau colecte ori se dedeau baluri pentru ajutorarea tinerilor mai lipsiţi de mijloace, care şi urmau studiile. In vederea acelui aşi scop se formaseră prin donaţiuni câteva fonduri.

Aceasta societate cultă însa, ori şi cât de zeloasa ar fi fost ea, nu prea era românească: mai ales femeile, înstrăinate prin educaţiune, vorbiau în Banat şi pe pământul săsesc din Ardeal nemţeşte, iar în alte părţi limba de conversaţiune era mai mult cea maghiara.

Remânea dar, ca să fie organizată societatea cultă română.

In vederea acestei organizaţiuni s'au înfiinţat una după alta trei asociaţiuni culturale, una în Ardeal cu centrul în Sibiu, alta la Arad pentru Ţara Ungurească şi pentru Banat, iar a treia în Maramureş cu centrul la Sighetiu.

Cea de la Sighetiu a tânjit şi tânjeşte. Cea de la Arad după câţiva ani şi a sistat activitatea şi abia de vre o trei ani a intrat cu din ce în ce mai mult zel în activitate. Singură *„Asociaţiunea transilvană“* a avut o înrîurire stăruitoare în viaţa culturală a Românilor din regatul Ungar.

Această asociaţiune are despărţăminte în toate părţile ţĕrii şi şi ţine adunările anuale când într'unul, când într'altul dintre oraşele mai însemnate. Cu ocaziunea acestor adu-

nari se întâlnesc Români din toate părțile și se strâng legăturile, se țin conferente, se pun la cale concerte, reprezentațiuni teatrale și baluri și se discută chestiuni de interes general. Veniturile fondurilor adunate din contribuțiunile membrilor, din donațiuni și din recetele balurilor sunt întrebuințate pentru ajutorarea tinerilor săraci, care fac studii, și pentru scopuri culturale în genere.

Inraurire mare și foarte binefacatoare asupra întregei societăți române culte au avut reprezentațiunile teatrale date de Pascali, de Milo și de alți actori ambulanți prin orașele din Ardeal, din Banat și din Țara Ungurească. Mulți Români înstrăinați s'au întors în urma acestor reprezentațiuni la matcă, și odinioară vestitul cupletist I. D. Ionescu, care ani de zile de-a rândul a dat reprezentațiuni până chiar și prin satele mai mari din Banat și din Țara Ungurească, a contribuit mult la deșteptarea conștiinței naționale.

L'am găsit într'un rând, în timpul vacanțelor, la Arad. Văzând efectul, pe care l'a produs asupra celor mai mult ori mai puțin înstrăinați, am plecat cu el la Lipova și de acolo am trecut de-a lungul Podgoriei și peste Câmpie până la Giula (Békés Gyula), unde sunt vre o 6000 Români risipiți printre vre-o 20,000 maghiari.

Pretutindeni a fost primit c'o însuflețire oare cum bolnăvicioasă.

La Giula ședeam în timpul reprezentațiunii la cassă când a venit la mine un țăran bine îmbrăcat.

„Să veniți, — mi-a zis el în limba maghiară, — și la noi la Macău."

Știam, că există la Macău o comună bisericească bine situată, dar că parochienii din acea comună nu mai vorbesc românește.

„Dar d. Ionescu o să cânte în fața unei săli goale, căci d-voastră, cei de la Macau, nu știți românește," — i-am răspuns eu.

„Cât ați încassat seara aceasta?—m'a întrebat măcăuanul.

Incassasem o sută zece florini.

El a scos portofelul și mi-a numărat pe masă o sută zece florini.

„Am să stau eu la cassă, — a adăugat apoi, — și a mea să fie paguba, dacă voi încassa mai puțin, iar prisosul tot al d-lui teatralist să-i vie".

Două zile în urmă I. D. Ionescu a jucat pe Barbu Lăutarul, pe Herșcu Boccegiul, pe Cucoana Chirița și pe Ciobanul în fața unei săli tixite.

N'am avut în viața noastră nici eu, nici el emoțiunile, prin care am trecut seara aceea, și cu lacrămile în ochi 'mi aduc aminte de cele ce am văzut atunci.

In localul din București al „*Ligei*" e atîrnat pe perete portretul unui tînăr îmbrăcat în costumul, pe care-l purta I. D. Ionescu ca cioban.

Intreaga reprezentațiune a fost un fel de sbuciumare, și actorul nu putea să-și reprezinte rolul decât rupt în bucăți și stăruind mereu să înceteze publicul a-l întrerumpe. Când a ieșit însă, om chipeș, îmbrăcat în costumul lui de cioban pe scenă, și a început,

cântăreț bun, fost psalt la Brașov, să cânte doina, s'a făcut o liniște fioroasă, câteva femei au început să plângă, bătrânii n'au mai putut nici ei să-și stăpânească lacrămile. Ionescu și-a ieșit și el din rol și-și urma doina cu glas înnabușit în vreme ce lacrămile îi curgeau peste obraji, și plângeam în cele din urmă cu toții fără ca să ne dam seama de ce.

„Nu! își ziceau macăuanii, — nu mai sunt nicăiri, oameni ca noi, nu mai are nimeni nici teatru, nici actori ca noi Românii!"

S'au facut manifestațiuni sgomotoase. Ionescu a fost purtat pe sus și s'a 'ncins o petrecere, care a ținut pâna 'n ziua alba.

Așa era primit I. D. Ionescu pretutindeni pe la marginele pamântului locuit de Români, și în fața acestui efect guvernul a luat dispozițiunea, că actorii straini n'au voie sa dea reprezentațiuni teatrale în țările coroanei ungare, iara societatea maghiară a organizat trupe ambulante, care sunt subvenționate, ca să dea reprezentațiuni ieftine, pe ici pe colo chiar gratuitate prin ținuturile locuite de Români.

Nu le a rămas dar Românilor decât sa și organizeze și ei trupa lor de actori, care sunt cetațeni ai regatului ungar.

Așa s'a înființat dupa inițiativa luată de Iosif Vulcan societatea pentru adunarea fondului de teatru, care-și urmează activitatea în același fel ca „Asociațiunea", ținând adunari când ici, când colo, și puind la cale conferențe, representațiuni teatrale, concerte și baluri.

Inca mai hotarîtoare pentru consolidarea societăţii române culte sunt reuniunile de femei înfiinţate cu scopul de a propaga spi ritul naţional în toate formele de vietuire.

Purcese din gând educativ, aceste reuniuni au stăruit să se înfiinţeze şcoli, în care fete le sunt crescute în spirit românesc. Asemenea reuniuni exista la Braşov, la Sibiu, la Oraş tie, la Abrud, la Arad, la Lugoj şi sunt pro ectate şi prin alte centre. Şi ele şi adună mijloacele tot ca „Asociaţiunea", dar au ca racter local.

Inrâurire hotărâtoare au şi numeroasele reuniuni de cântări.

La Românii din ţërile coroanei Ungare se cântă mult şi gustul musical e bine desvoltat.

In şcolile confesionale învăţătorii sunt datori să formeze coruri bisericeşti, la care iau parte şi tineri ori fete mari, care au ie şit din şcoală; mulţi dintre ţaranii mai lu minaţi citesc în biserică apostolul şi cânta în strană. Intre bisericile totdeauna pline sunt multe, în care multe cântari, cheruvimul de exemplu, sunt cântate de întreaga obştie într'un glas.

E de sine înţeles, că aceste coruri învaţa şi cântece naţionale şi, în genere, lumeşti şi iau parte la serbări şi la petreceri lumeşti.

Mai ales în Banat, prin vecinătatea Şvabi lor, sunt multe şi bine conduse coruri prin sa tele mai mari.

Cu atât mai desvoltat e gustul muzical la oraşe, unde trăesc mulţi cântăreţi de profe siune.

Când se publică concurs pentru o parochie ori pentru un post de învëţator, candidaţii

n'au să și presente numai diploma, ci se duc la fața locului, ca alegatorii sa-i vadă și să i audă cântând la strană. Soarta le atîrnă mai ales dela destoinicia de a cânta. Nu e om deplin cel ce nu știe sa cânte, și eu, dupăce am luat diploma de maturitate, a trebuit să învăț la un psalt cele opt glasuri, căci cei mai deaproape ai mei se simțiau jigniți, că nu sunt în stare să cânt în strada.

Reuniunile de cântare și corurile sunt deci un fel de necesitate organică, și nimic nu apropie sufletele de o potrivă ca cântarea împreună. Fiecare din corurile de cântăreți este un organ de închegare socială pentru elemente adescori foarte disparate, și nu sunt puțini meseriașii mai mult ori mai puțin înstreinați, care, intrați odată într'un cor românesc, se întorc la matcă.

Corurile dau și ele concerte, representațiuni teatrale și baluri.

Rost cultural au și reuniunile agricole, care și țin adunările mai ici, mai colo, precum și reuniunile de meseriași, care au și ele coruri, dau concerte, baluri și representațiuni teatrale.

Semnul distinctiv al tuturor acestor așezăminte culturale este participarea țĕrănimii la ele. Adunarea, de ori și ce natură ar fi ea nu e rĕușită, dacă elementul țĕrănesc nu e îndeajuns representat la ea, căci toate sunt pornite din gândul de a strînge legăturile între deosebitele părți ale poporului, și în Ardeal „*nație*" va să zică „țĕran", și „național" e numai cea ce e potrivit cu felul de a fi al țĕranimii.

4. Rânduiala morală.

Romanii din ţĕrile coroanei ungare sunt bisericoşi, şi timp îndelungat fruntaşii lor au fost bisericani. Chiar şi astazi ar fi greu sa gasim în societatea culta româna din regatul ungar oameni, care nu stau într'un fel oare care în legatura cu slujitori de ai bisericii şi ar putea sa zica „Neam de neamul meu nu s'a hranit cu prescura!".

Nu sunt însa nici bisericoşii, nici bisericanii totdeauna religioşi, şi în timpul din urma s'au sporit şi între Românii din regatul ungar nu numai prin oraşe, ci şi prin sate oamenii, care umbla la biserica pentruca aşa cere obiceiul şi aşa au fost deprinşi din timpul copilariei, dar taria credinţei n'o mai au.

După judecata oamenilor, care pun temei pe religiositate, semnele neîndoiase ale credinţei adevĕrate sunt faptele pornite din frica lui Dumnezeu.

Sunt mulţi oameni zapaciţi, care şi închipuesc, ca dau dovadă de mare înţelepciune, daca tagaduesc existenţa lui Dumnezeu, pe care nu pot sa-l constate nici cu microscopul, nici prin analiza spectrală, şi iau în batae de joc tainele bisericii, din care fac parte. Am cunoscut chiar preoţi, care se socotesc luminaţi luând pe Cristos drept cel mai înţelept şi mai fără de prihană dintre toţi oamenii şi nu-şi dau seamă, că prin aceasta neaga fiinţa creştinismului şi reduc tainele lui la importanţa unor acte simbolice, din care nu rezultă nimic. Intre toţi aceşti za-

paciti sunt însa numai putini cei ce se soco tesc în adevěr casatoriti şi fara binecuvên tare religioasă, încă mai putini cei ce nu şi boteaza copiii si de tot putini cei ce s'ar împaca cu gândul, ca ei, copiii ori parin tii lor sa fie înmormântati fară preot.

La Românii din regatul ungar disciplina religioasa e înca destul de severă pentru ca asemenea oameni sa nu fie cu putinta. Acela, care traieşte în casnicie lipsita de binecuvêntare religioasa, chiar şi dac'ar fi cu stea în frunte, nu e socotit în rêndul oamenilor cum se cade, iar acela, care nu şi ar boteza copilul ori si ar îngropa mortii fara de preot, n'ar mai fi tolerat în mijlocul fratilor sěi, care sunt de altminteri foarte toleranti fată cu Evreii ori fata cu Mahomedanii şi se închina când trec prin fata unei havre ori a unei geamii.

In gândul Românului din Ardeal vrednic de stimă şi de iubire e numai cel ce şi petrece viata dupa rînduiala legii lui, şi prin lepadarea de lege, ori şi care ar fi ea, nu poate nimeni să se ridice.

Deşi se trece dar cu vederea negligenta în ceeace priveşte practica religioasă, se ridică în gândul tuturora cel ce împlineşte până în cele mai mici amĕnunte poruncile bisericii.

Candidat de deputat, cel mai popular om politic riscă să cada la alegere, daca nu umbla la biserică, în luptă cu altul, care e ştiut ca om ce se spovedeşte şi ia sfînta cuminecatură în ajunul sĕrbătorilor mari.

Acesta e în gândul creştinului cel mai neîndoios semn al religiositatii, dovada nerestumată, că vrei cu tot din adinsul sa fii om

cum se cade, ca ți dai seamă, că sunt rele unele dintre faptele ce-ai sĕvêrșit, te căiești de ele și ți dai silința de a te stăpâni în viitor.

Sunt între Românii din regatul ungar mulți oameni, care se spovedesc și se cuminecă, ba după marturisirile multor preoți ei se sporesc.

Acesta e un temei neclântit pentru asigurarea bunei rênduieli morale, și câta vreme preoțimea va ști sa-i adune pe oameni împrejurul sfîntului potir, nu are sa petrundă demoralizarea în viața Românilor din regatul ungar.

Nu însă acesta e singurul temei, cum cred cei ce ved lucrurile din departare și n'au petruns în tainele vieții Românilor din Ardeal.

Sunt în lumea aceasta puține popoarele, la care simțemêntul comun e atât de desvoltat ca le țĕranii români, care lungi veacuri dearândul au trait în necurmată lupta cu fel de fel de asupritori nemiloși.

E timpul sa ne deschidem ochii și să ne dam seamă despre nemasurata putere elementara ce se desfășură din inimile țĕranilor români de pretutindeni.

La expozițiunea de la 1906 țĕranii veniți din Banat, din Ardeal și din Țara Ungurească erau mahniți, ca nu găsesc destui țĕrani din „Țară" pe câmpia Filaretului.

„Ca doar nu *alor*, ci *anoastră* e tara îmi zicea un Podgorean, — și noi nu la Domni, ci la *ai noștri* am venit".

Tot astfel câteva luni de zile în urmă, când a isbucnit rescoala în Moldova, țĕranii din județul Vlașca mă întrebau în fie-care zi

„Cum mai merg *ai noştri?*“ iar cei din Ardeal, din Banat şi din ţara Ungurească stateau cu inimile încleştate şi cu privirile îndreptate spre ai lor. Şi simţământul lor l'a exprimat d. deputat Goldiş vorbind despre *„generoasa“* mişcare dela 1907.

Nicairi acest simţĕmênt de solidaritate nu e atât de desvoltat ca în Ardeal şi pe şesul ţĕrii Ungureşti, unde şi pamântul, şi aerul, şi lumina se cucereşte în luptă grea.

Incă Impĕratul Iosif II, spune într'un ordin al său, că de Români nu se poate apropia nimeni fără ca să fi câştigat increderea fruntaşilor, cărora ei le dau ascultare necondiţionată.

Românii dintr'un sat sau dintr'un oraş sunt de obiceiu un fel de batalion pus sub comanda câtorva oameni, care au ştiut să şi câştige autoritate prin superioritatea lor intelectuală, morală ori economică, ori prin legaturile lor familiare. Rar se întêmplă, ca unul singur să aibă autoritatea covârşitoare, şi încercările de a câştiga asemenea autoritate duc la desbinări, în urma cărora toate merg rău. Câtă vreme însă fruntaşii se înteleg între dânşii, viaţa fie căruia atârn până în cele mai mici amănunte de la hotărîrea luată de dînşii.

Intre fruntaşi se află de obiceiu şi preotul, câte odată şi învĕţătorul, dar adevăraţii fruntaşi sunt ţĕrani fie chiar şi mai saraci care au multe rude şi mai ales mulţi fini. De aceea *„naş“* va să zică stăpânitor şi *„şi a găsit naşul“* va să zica a dat peste omul, care ţine de scurt.

N'are Românul să se căsătorească fară ca sa ție seama de voința părinților sĕi și de a rudelor sale. Inca mai hotărîtoare e însă voința nașului, care are sa-i puna cunună pe cap și să-i boteze copiii. Poate s'o faca, dar, dac'o face, e părasit nu numai de naș, ci totodată și de rudele, precum și de finii acestuia, cu care a rupt legaturile, și rĕmâne om raslet, pe care nimeni nu l ajută la nevoie, tolerat numai în satul lui.

Nașul are o fireasca priveghere asupra vieții familiare a finilor sei, caci el a luat asupra sa o raspundere morala și ori și ce rușine și asupra lui cade ori și ce nenorocire și pe el îl atinge. El e deci sfatuitorul finilor sai și pazitorul ordinei morale in familiile lor și își perde încetul cu încetul autoritatea, dacă nu știe sa ție disciplină.

Se întêmpla dar pe ici pe colo scandaluri si nenorociri, dar cei cu viață scandaloasă nu mai au traiu bun în sat și sunt în cele din urma nevoiți sa-și iee lumea în cap.

La 1872 la Soboteli, aproape de Arad, trăia o tinĕră vaduva, femee cu stare și cam ușuratica. Intr'una din nopți ea a fost surprinsă de niște flăcăi puși la pândă chiar în casa ei cu un om căsatorit.

Ziua urmatoare câțiva fruntași s'au adunat și au cerut de la preot și de la primar să iea dispozițiunea, ca vaduva cu purtari scandaloase sa fie purtata cu toba prin sat și batută pe la raspântii cu un sulac pentru ca să i meargă pomina și alte veduve tinere sa nu mai faca și ele ca dînsa.

Dispozițiunea a fost luata, și în urma acestui act medieval s'a pornit cercetare la comi

tet împotriva primarului și la consistoriu împotriva preotului. Au venit însa la Arad peste doua sute de sateni, care au cerut să fie pedepsiți ei ca unii ce-au staruit sa fie făcu ta acea femee de batjocora lumii, caci au și ei soții, surori ori fete.

Oamenii sunt dar și Românii din regatul un gar, și multe le sunt pécat le, dar simte ori și care dintr'înșii în fiecare clipa, că de stima și de iubirea obștească nu se poate bucura de cât avênd purtări corecte și ca prin vietuire desordonată se isoleaza.

E învederat, ca fruntașii își pierd și ei tre cerea, daca nu dau prin felul lor de a vietui pilda buna. Câtă vreme au însă trecere, ei condue întreaga viața și îndeosebi și cea e conomica.

Mai ales în viața economică disciplina e a proape pretutindeni severă, și lupta e purtata cu puteri unite.

Intr'un sat din Podgorie Românii locuiau împreuna cu Șvabii, care sunt plugari mai destoinici și mai pricepuți. Lucrând mai mult la vii decât la câmp și mai având și cativa ani rai, Românii au început sa vânda pamênturi, încât în timp de vre o doi ani au trecut de la dânșii la Svabi vre-o trei sute de jugare. In fața acestui curent vre o doue zeci de fruntași mai cu stare au format un comitet, care se prezenta la licitație, cumpě ra pamênturile scoase în vênzare si le trecea la însurățel harnici si cu purtări bune. Ace lași comitet a cumparat în urmă mașini de treerat si alte unelte agricole și în timp de câtiva ani Românii au ajuns să ție piept cu Svabii și sa cumpere pămênturi de la ei

Tipul st tului românesc sunt însa Ocnerii.

La Ocna Sibiiului (Vizakna) nu s'a făcut împroprietarire și pământul era stapânit de Sași și de Maghiari, dintre care mulți sunt meșteșugari. Românii erau argați ori lucrau cu ziua la acești meșteșugari și erau învoiți sa și poată paște văcuța și vițelul pe pământul alodial stapânit de proprietari în devălmașie.

Muncind întins și marginindu și trebuințele, crescându-și vițeii și chivernisindu-și biagoniseala, Românii și-au adunat încetul cu incetul bani și au cumpărat azi de la unul, mâne de la altul câte o fâșie de pământ. La 1885 Sașii și Maghiarii au stăruit dar, ca în viitor sa nu-și mai poata paște vitele decât aceia, care, având pamânt, sunt părtași și la proprietatea alodială. Era însă prea târziu, caci acum partea mai mare a pământului era trecuta la Români, și acestia țineau, ca și „golanii" sa-și poată paște văcuța și vițelul.

Nu li-a rămas dar Sașilor și Maghiarilor de cât să ceară comasarea.

După sistemul de mai înainte fiecare proprietar își avea pământul în mai multe, de obiceiu în patru, părți ale hotarului. Facându se comasarea, părțile se adună la un loc și fie care dintre proprietari mai primește și partea proporțională ce i se cuvine din locurile de pașune ori de pădure. Astfel cel ce avea 10 jugăre în patru părți lua într'o singura bucată 13 14 jugăre.

E învederat, că comasarea astfel făcută e în interesul tuturor proprietarilor de pământ. Românii cu toate acestea s'au opus și s'au produs turburări, în care un om a fost omorât.

Prietenii mei au staruit sa ma duc la Oc

na, unde aveam legături cu câţiva fruntaşi ş în deosebi cu un oare care Pârvu, capul tuturor răutaţilor, şi sa-i înduplec pe Români a-primi comasarea, prin care partea cea mai mare din hotarul foarte întins al Ocnei tre cea în stapânirea lor.

Pârvu avea peste şapte zeci de jugare de pământ în o mulţime de bucăţi risipite la mari depărtări unele de altele şi fusese va car al satului în tinereţele lui.

El avea dar experienţe îndelungate în ce ca ce priveşte agonisirea de pământ şi ştia nu numai sa preţuiasca pamântul, ci şi să şi l însuşească.

El a ascultat cu toate acestea în linişte argumentele pe care le adunasem eu de prin carţi şi din explicţiunile primite de la prie tenii mei, oameni de specialitate în materie de agronomie.

„Toate sunt adevarate şi bune şi le ştim şi noi,—mi a zis apoi. — Cine zice, că nu e buna comasarea pentru noi, care avem pământuri şi alergam toată ziua de la o bucata la alta!? Ce facem însa cu golanii, care n'au pamânt? Unde o să-şi mai pască ei vitele? Cum o sa mai cumpere pământ, când nu mai gasesc decât bucăţi mari, de care nu se pot apropia. Sa mai aşteptăm, domnule, noi aşti mai cu dare de mână până ce nu se vor fi înfiripa şi ei; facem apoi şi comasarea — noi între noi. Ţi e uşor d-tale să dai sfaturi bune, dar golanul, când îi plâng copii de foame, nu la d ta se duce, ci vine la mine ori la altul de seama mea şi trebue sa l ajut, ca e dintr'ai mei".

Acesta e felul de a gândi al ţaranului ro man înca nestricat.

A intrat însă stricăciunea şi între Românii din ţerile coroanei ungare şi se întinde într'unele parţi mai mult, intr'altele mai puţin, dar cam pretutindeni, caci civilizaţiunea moderna nu e priincioasa pentru pastrarea bunei rêndueli morale.

Noi, care am crescut în continuă atingere cu poporul maghiar şi ni am petrecut tinereţe mai mult orimai puţin în societatea maghiara, suntem cuprinşi de vină îngrijare când ne dam seama despre marile schimbari ce s'au petrecut în timpul celor din urma patruzeci de ani în viaţa morală a Ungariei.

Maghiarii au fost totdeuna oameni voioşi, ospitalieri, iubitori de petreceri, adeseori aproape uşurateci şi risipitori, dar staruitori in bunele moravuri. In timpul celor din urma patruzeci de ani, amestecându se cu fel de fel de elemente străine, s'au lepadat de multe din obiceiurile lor cele bune şi a pĕtruns coruptiunea în oraşe, de unde ea se intinde încetul cu încetul şi în sate.

E peste putinţa, ca Românii sa rĕmâe neatinşi de aceasta coruptiune. Mai ales clasa culta româna, care iese în mare parte din şcoli maghiare şi traieşte în continua comunicaţiune cu societatea maghiara, ia pe nesimţite apucaturi, care nu se potrivesc cu tradiţiunile cele bune ale poporului român.

Ceea ce avem sa înţelegem când se vorbeşte despre cultura maghiara e din punctul de vedere moral în mare parte nu fel de nenorocire.

E cestiune de buna credinţa şi de iubire de neam sa marturisim, că mai binefacĕtoare nu e in multe cazuri inrîurirea culturala a

României, unde de asemenea sunt mulţi oameni, care s'au lepădat de bunele moravuri. Ba înrîurirea României poate sa fie chiar mai primejdioasă de cât cea maghiară, pe care partea cea cu desăvêrşire mare a Românilor din regatul ungar o respinge.

E de sine înţeles, că de odată cu slăbirea disciplinei morale scade şi puterea de rezistenţă naţionala, şi în deosebi pentru Românii din ţerile coroanei ungare pastrarea bunelor moravuri e testiune de conservare etnica.

5. Viaţa literară.

Sunt multe dovezile neîndoioase, că stăpânirea austriaca nu şi a dat nici odată silinţa sa i desnaţionalizeze ori sa-i slabească pe Români, dar a făcut tot ceea ce i a stat prin putinţă, ca sa i desparta prin cultura sufleteşte de fraţii lor din ţërile române. Acesta e rostul politic al unirii cu biserica papală şi al şcolilor româneşti înfiinţate fie cu ajutorul Impěratului, fie sub ocrotirea lui.

Cei mai chibzuiţi dintre fruntaşii Maghiarilor nu şi-au facut şi nu şi fac nici ei ilusiunea, ca Românii din statul ungar vor putea a fie desnaţionalizaţi şi au ţinut numai să asimileze pe aceia dintre dânşii, care s'au ridicat la o aunmita treapta culturală. Aceasta avem s'o înţelegem când se zice, ca în Ungaria o singura cultura, cea maghiară, e admisiblia. Vorba e, ca Românii, Germanii ori Slavii din Ungaria, câştigându şi oare care cultură, sa intre în societatea maghiara, sa rumpa legaturile cu alţi fraţi ai lor şi să iee parte la vi

ața intelectuala maghiară — ca Evreii și ca nu puțini dintre Germanii și dintre Slavii din Ungaria.

Lucrul acesta la Români era peste putința.

Chiar dintru început Ardelenii au privit ori și ce manifestare sufletească din punctul de vedere al întregului neam românesc, și Mitropolitul Ștefan al Bălgradului spune d slușit, că n'a facut și nu publica traducerea cartilor bisericești numai pentru fii sai sufletești, ci pentru toți Românii, și ține ca toți să înțeleaga cărțile tiparite de el.

Acest spirit se pastrează și dupa ce în urma unirii cu biserica papala Ardelenii s'au despărțit de ceilalți frați ai lor.

Episcopul Inocențiu Klein a fost prigonit și a trebuit sa-și sfîrșeasca viața în exiliu fiindcă privia toate cestiunile din punctul de vedere național, iară nu confesional. El nu numai pentru Românii greco-catolici a înființat școlile de la Blaj și a cerut drepturi pentru toți Românii fie ei uniți ori nu cu biserica papală.

Tot astfel tinerii, care au făcut studii la Viena ori la Roma, întorcându-se acasă, n'au facut propaganda catolică, ci națională, și atât Gheorghe Șinkai, cât și Petru Maior au avut in lucrarile lor istorice întregul popor român în vedere.

La începutul secolului XIX, în sfârșit, Moise Nicoară și Gheorghe Lazar, care sunt ortodocși, lucrează în înțelegere și cu greco-catolici ca Petru Maior, Episcopul Vulcan și alții și stau cu privirile ațintite mereu spre țările române.

Mișcarea pornita de la Blaj n'a fost confesională, ci naționala și a avut în vedere n

nitatea culturala a Românilor de pretutindeni.

Ea ducea cu toate acestea în desvoltarea ei spre desbinarea culturala.

In Moldova și în Muntenia a existat totdeauna o clasą cultă mai puternică și la urma urmelor și mai românească decât cea din Ardeal. Și în timpul Fanarioților partea cea covârșitoare a Clerului și a boerimii de neam a pastrat tradițiunile culturale din timpul lui Mateiu Vodă Basarab și a ținut piept cu înrâurirea bizantină.

In timpul revoluțiunii franceze și dupa revoluțiune emigrații din Franța au deschis drumul pentru înrâurirea franceză.

Cu mult mai slaba clasă cultă româna din Ardeal în acelaşi timp parte s'a germanizat, parte s'a maghiarizat.

Pe când dar massele mari ale poporului, pastrându și tradițiunile, obiceiurile și deprinderile, gândiau și simțiau pretutindeni în acelaşi fel, clasa cultă era desbinată în urma deosebitelor înrâuriri, sub care s'a format, și în cursul desvoltarii desbinarea aceasta nu putea de cât să crească.

Pentru felul de a fi al Ardelenilor în deosebi a fost înrâurirea maghiară mai hotarâtoare de cât cea germană. Sub înrâurirea germana carturarii ardeleni s'au facut staruitori și consequenți, dară spiritul, în care ei își puu în practică disciplina intelectuala, e mai mult ori mai puțin maghiar.

Pentru Maghiarul normal bun, frumos și adevarat nu poate să fie de cât ceea ce după parerea lui e în împrejurările date priincios pentru națiunea maghiara, Acest fel de a ve-

dea exclude simțământul de dreptate și iubirea de adevar și face peste putința ori și ce lucrare obiectivă în ceea ce privește știința ori arta.

Acesta e și spiritul școlii de la Blaj.

Pornind din gândul de a scoate la iveala originea romană a Românilor și drepturile lor asupra pământului. pe care își petrec viata, și voind să i înbarbateze pe urmașii legionarilor romani în lupta, pe care de atâta timp o poartă pentru pastrarea ființei lor, fruntașii școlii dela Blaj n'au ținut seama nici de adevărul istoric, nici de stările actuale, nici de simțamântul comun, ci și-au dat silința sa presente și trecutul, și prezentul potrivit cu tendințele lor de altminteri foarte generoase și sa creeze dupa principii preconcepute alăturea cu limba ce trăește în graiul viiu al poporului o noua limbă românească.

Ei cunoșteau limba poporului, în mijlocul caruia își petrecuseră copilăria, studiarsera și cartile bisericești, și cronicarii și știau sa vorbească bine. Atunci însă, când își dedeau silința să și aplice teoriile, limba lor era meșteșugita, plină de germanisme, de maghiarisme și de latinisme, se rostia cu anevoia, supara auzul și numai puțini o înțelegeau.

Iurâurirea școlii de la Blaj a fost cu toate aceste hotărâtoare atât pentru caracterul culturii noastre, cât și pentru mersul desvoltării noastre moderne. Mai ales în ceea ce privește studiul istoriei, al limbii și al vieții sociale în genere, Blajenii au fost începătorii, și Ardelenii trecuți în Muntenia, în Moldova și în Bucovina au fost cei mai neobo-

siți între întemeetorii învațământului nostru național și cei mai zeloși susținatori ai unității noastre culturale.

Alaturea cu mișcarea literara a Blăjenilor s'a pornit la Brașov și în urmă și la Sibiiu alta mai puțin pretențioasă, care avea în vedere mulțimea cea mare a cărturarilor cu mai puțina cultură. Chiar și înainte de 1860 se tipăriau la Brașov și la Sibiiu cărți pentru popor, cum era Alexandria, Isopia, Călindarul cu zodii și cu pascalie și altele de felul acesta, care erau scrise pe înțelesul tuturora. Despre o mai însemnata mișcare literara nu putea însa sa fie vorba de cât dupa ce limba româneasca a fost admisă în viața publica și societatea româna cultă s'a mai sporit și închegat. S'au și pornit în curând dupa 1860 mai multe întreprinderi literare, și „Asociațiunea" din Ardeal a fost înființată și ca organ central „pentru literatura română".

N'a avut însa „Asociațiunea" și dupa toate semnele nici n'a ținut să și câștige autoritate în materie de producțiune literara, ba n'a luat asupra sa nici sarcina de a încuraja pe scriitori și de a răspândi scrieri mai bine apreciate.

Mersul desvoltării literare l'a hotarât cercul literar ce s'a format la Sibiiu.

La început acest cerc avea puțină înrâurire, și întreaga viață intelectuală era stăpânită de școala de la Blaj. In curând s'a format dar limba greoaie și meșteșugită, căreia Eminescu îi zicea „pasărească", și eram amenințați să se formeze în Ardeal o limba literara deosebita de cea din România.

Abia pe la 1870, după ce la Iaşi se pornise lupta împotriva şcolii de la Blaj, s'a încurajat cercul de la Sibiiu şi a pornit o lucrare mai hotărâtă.

Existau pe timpul acela foile politice „Gazeta Transilvaniei" la Braşov, „Telegraful Român" la Sibiiu, „Federaţiunea" la Pesta şi „Albina" mai întâi la Viena, apoi tot la Pesta. Iosif Vulcan înfiinţase „Familia" l Budapesta şi foaia umoristică „Gura Satului", care s'a mutat în urmă la Arad, unde mai exista şi „Biserica şi Şcoala".

Organul curentului poporal era „Telegraful Român", care avea legături cu Braşovul, cu Nasaudul, cu Aradul, cu Carensebeşul, cu Cernăuţii, cu Iaşii, cu Bucureştii şi cu tinerii de la universităţile germane şi mai ales de la cea din Viena.

Chiar dintru început cercul literar de la Sibiiu a pornit din gândul, ca centrul vieţii culturale române e la Bucureşti şi ca literatura română are să fie în toate privinţele oglinda vieţii sufleteşti a poporului român. Staruia dar şi el, ca şcoala de la Blaj, pentru unitatea culturală, dar nu admitea înrâurirea hotarâtoare, pe care o pretindea şcoala de la Blaj, ci primea conducerea României.

Lupta s'ar mai fi urmat timp îndelungat, dacă nu s'ar fi schimbat împrejurările politice astfel, ca Românii din Regatul ungar să fie nevoiţi a primi conducerea fraţilor sai de peste hotare în ceea ce priveste viaţa culturala. Cam de la 1873 înainte Românii din ţările coroanei ungare au fost esclusi din viata publica a patriei lor, şi atât guvernul un

gar, cât și societatea maghiară au facut cele mai încordate opintiri, ca sa desființeze clasa culta română.

-Aceste silințe au avut în multe privințe efect binefacator asupra desvoltării Românilor.

Numai pe ici pe colo s'au gasit printre Români oameni, așa numiții „renegați", care, spre a fi tolerați în funcțiuni publice, s'au lepadat de frații lor și au intrat în societatea maghiară. Cei cu desavârșire mulți s'au retras în biserică și în școală ori au lucrat pentru organizarea economică a poporului român. Aceia, în sfârșit, care n'au găsit loc în aceasta organizațiune, au trecut hotarele și au primit chiar și fără de voia lor sarcina de mijlocitori culturali între cele două mari părți ale poporului român.

Fara de înalta presiune a maghiarilor nu s'ar fi închegat atât de bine poporul român și nu s'ar fi restabilit atât de în curând unitatea lui culturală.

Prima încercare de a da pe față tendența de a cauta razem cultural în România a fost înființarea revistei literare „Albina Carpaților" din Sibiiu, redactata mai întâi de poetul Ioan Lepadatu, iar în urma de Iosif Popescu.

Atât erau de înrădăcinate preocupațiunile propagate de la Blaj, în cât grupul literar de la Sibiiu nici după îndelungate silințe n'a îndraznit să schimbe ortografia foii „Telegraful Român", ci a fost nevoit să publice cu urgisita ortografie fonetică numai un supliment literar „Foița", ca sa i deprindă pe

cititori oarecum pe furiş cu ortografia şi cu felul de a scrie din România.

Inrâurirea „Foiţei“, la care au colaborat pe lângă cei mai buni scriitori din Ardeal şi câţiva scriitori din România, a fost hotărâtoare, deşi nici „Albina Carpaţilor“ nu s'a putut susţine.

Intemeetorul acestei reviste e Visarion Roman, acelaşi om cu bun simţ practic, care a organizat azi puternica bancă „Albina“, un fost învaţător la Raşinari, dar autodidact cu cunoştinţe intinse şi minte luminata, care prin publicaţiunile sale de popularizare îşi câştigase şi ca scriitor pretutindeni o buna reputaţiune.

Cu toate aceste şi la 1884, când în colaborare cu cei mai buni scriitori din Ardeal am înfiinţat „Tribuna“ la Sibiiu, s'a produs un general curent de indignaţiune şi ziarul numai prin muncă grea şi cu mari jertfe s'a putut susţine. „Foiţa“ şi „Albina Carpaţilor“ repgătisera însa spiritele, mai tinerii scriitori au pornit spre genul poporal şi după luptă de vre-o doui ani toţi au admis, ca „Soarele la Bucureşti rasare“ şi conducerea intelectuala a României a fost primita.

O mişcare literara în adevaratul înţeles n'a putut însa sa se produca la Românii din regatul ungar, căci câteva ziare şi doua trei foi literare, ori şi cât de bine redactate ar fi ele, nu sunt mişcare literară.

In timpul celor din urmă vre-o cinci spre zece ani nivelul vieţii literare chiar s'a coborât din ce in ce mai mult la Romanii din regatul ungar.

Indată ce au simţit, că înrâurirea cultura

lă a României se întinde și că scrietorii români găsesc din ce în ce mai mulți cititori în țările coroanei ungare, guvernul ungar și societatea maghiară au pornit o acțiune energica pentru desființarea clasei culte române.

Reuniunile culturale maghiare, care lucrează cu multe mijloace și au legaturi cu autoritățile publice, distribue cărți și reviste și dau reprezentațiuni teatrale maghiare, încurajaza prin recomandațiuni ori premiare pe învățatorii, care-și dau silință sa propage limba maghiară, și prigonesc în fel de fel de chipuri pe cei ce stăruie în cultura româna.

Guvernul a impus limba maghiara ca studiu obligat în toate școlile și ca limba de predare pretutindeni unde a putut sa răsbească, în cât pentru cultivarea limbii românești n'a mai ramas loc în școală. Aceia dintre Români, care ocupă funcțiuni publice, sunt rău notați, dacă vorbesc românește în familiile lor, ori dacă sunt denunțați, ca citesc cărți, reviste ori ziare românești. Ziariștii Români sunt prigoniți mai mult ca purtatori ai culturii române de cât pentru vederile lor politice. Ziarele din România sunt oprite la hotarele regatului ungar, iar carți românești nu mai îndraznesc librarii din România să trimită în Ungaria, căci de cele mai multe ori ele sunt confiscate la granița. Puținele cărți, care mai trec, sunt trimise cu încunjur prin Austria. La vamurile ungurești sunt confiscate și acele, care n'au fost oprite în toată regula, sub cuvânt, ca nu se știe, daca sunt ori nu oprite.

In fața acestor silințe n'ar remanea decât

ca cei mai buni dintre scrietorii noştri să colaboreze la ziarele şi la revistele literare din Ardeal, ca să se înfiinţeze o mare revistă ilustrată pe cât de bună, pe atât de eftină fie la Sibiu, fie la Arad şi o bună şi eftina foae pentru popor, cum a fost cea de la Sibiiu sub redacţiunea reposatului Ioan Rusu Şirianu şi să se publice acolo tot ceea ce avem mai bun într'o ieftină biblioteca de popularizare. Toate aceste fara nici o tendenta politica, fară de gând ascuns, numai şi numai spre a le da Românilor din regatul ungar hrana sufleteasca, pe care in literatura maghiară numai puţini dintre dânşii pot s'o găsească.

De oarece s'a declamat mult, dar nimic din aceste nu se face şi puterile ni se mistue în lucrari sterpe, sunt din ce în ce mai mulţi Românii cu oarecare cultura, care pierd deprinderea de a ceti româneşte, vorbesc o românească din ce în ce mai pocită, se înţeleg între dânşii în limba maghiara, îşi umplu casele de carţi şi de reviste maghiare, sunt în viaţa politică zeloşi susţiitori ai causei române, dar rar se mai întâmpla sa frunzarească prin vre o carte românească.

Aceasta se simte şi în limba ziarelor şi a revistelor româneşti din Ardeal, care iar a început să se deosebească de cea din România.

Mai e apoi un lucru, pe care conducatorii vieţii noastre intelectuale n'au sa l piarda din vedere.

Intre cărţile şi revistele ce se publica azi in România sunt multe, pe care Românii d'n

regalul ungar nu pot să le citească fară ca să ne înstraineze facându și o idee rea despre literatura noastră. Lor n'avem să le dam de cât, pe ales, ceea ce e mai bun și mai curat în comoara noastră literara, dacă e vorba sa ne aiba sus puși în gândul lor.

IV.

STARILE POLITICE

Ardealul n'a facut nici o data parte din regatul ungar, ci a fost numai una din tarile coroanei ungare. Luat la 1003 în stapânire de regele Ştefan cel Sfânt în vârtutea dreptului de moştenire, el a ramas o ţară deosebita, care avea dieta ei deosebita de cea ungară, legile ei proprii şi armata ei, care nu facea parte din cea ungară. Voivodul Ardealului, când nu era primul născut al regelui, era numit de acesta după bunul său plac şi nu stapânia nici ca vasal ţara întreaga. Saşii şi Secuii aveau comitii lor, care erau alăturea cu voivodul vasali ai regelui.

Dupa cele mai vechi documente în dieta de la Alba Iulia sau Belgrad erau reprezentate patru natiuni: cea săsească, cea secuiască, cea românească şi cea maghiară, care la 1200 era şi ea stabilită în valea Someşului.

Părţile adnexe se numesc aşa tocmai pentru că se aflau, ca domeniu al Coroanei, sub acelaşi regim ca Ardealul.

La 1526, dupa batalia de la Mohàcs, Ferdinand I a moştenit dimpreuna cu Ungaria,

în vîrtutea tractatului familiar dela 1515 şi Ardealul cu părţile adnexe. Ioan Zapolya, voivodul de atunci al Ardealului, a pretins însă coroana pentru sine şi s'a declarat vasal al Sultanului. Sustinut de nobilimea ungară, care s'a concentrat în Ardeal, el a urmat lupta până la 1538, când a încheiat tractatul de la Oradea-Mare, prin care recunoaşte legitimitatea succesiunii Habsburgilor şi pentru Ardeal, unde ramâne până la moartea sa Voivod ca vasal al legitimului rege Ferdinand I.

Nobilimea preferă însa să rămâie sub stapânirea turcească şi urmează lupta şi după moartea lui Ioan Zápolya.

Sigismund Bàthory recunoaşte din nou legitimitatea Habsburgilor, şi Mihai Voda-Viteazul n'a fost Voivod al Ardealului, ci loctiitor al Impăratului ca rege legitim al Ungariei. De aceea le este urgisit nobililor, care dupa moartea lui iar urmează lupta.

Nobilimea intră la învoiala abia la 1696, dupa ce prinţul Eugen de Savoia nimiceşte puterea Turciei în bătalia de la Zenta, şi se supune cu condiţiunea, că Imparatul Leopold I şi urmaşii sai vor respecta privilegiile ei şi nu vor uni Ardealul nici cu Ungaria nici cu vre o alta dintre ţările casei de Habsburg.

De aci înainte Ardealul intră sub stăpânirea directa a Imparatului şi nu mai are Voivod, ci e cârmuit de un guvernator numit de Imparatul dupa bunul sau plac. O parte din nobilimea ungară urmează însa şi acum lupta sub conducerea lui Francisc Rakoczy.

Leopold I, moare la 1705 în toiul rasboiului

pentru succesiune la tronul Spaniei. Cel mai mare dintre cei doi fii ai sai, Iosif I, îi urmează în scaun, iar al doilea, Carol, e pretendent la tronul Spaniei.

Murind Iosif I, la 1711, el lasa moştenitoare pe fiica sa, care era măritată dupa Ducele de Bavaria. Carol intră însa la învoiala cu Filip de Bourbon, renunța la tronul Spaniei şi intra în stapânirea țărilor ereditare—ca Imparat roman Carol VI.

Având şi el o fiică, Maria Terezia, care are mai puține drepturi de cât verişoara ei, soția Ducelui de Bavaria, ca fiică a fratelui mai mare, se prevede, ca la moartea lui se vor ivi lupte pentru succesiune, de care vor profita şi nobilii ungari, ca să despartă Ungaria de celelalte țări ereditare.

Ca să asigureze dar moştenirea întreagă pentru fiica-sa Maria Terezia şi pentru urmaşii ei legitimi, el încă la 1713, după încheierea păcii cu Filip, emite din deplinătatea puterii sale de stăpânitor legitim şi în vârtutea drepturilor sale de cuceritor **sancțiunea pragmatică**, prin care hotărăşte, ca nici o data țările ereditare ale casei sale să nu poata fi despărțite nici prin învoială între moştenitori, ci să rămâe toate sub stapânirea aceluiaşi, mai întâi sub Maria Terezia şi urmaşii ei şi numai dupa stingerea acestora sub urmaşii Ducesci de Bavaria.

Această sancțiune pragmatică e isvorul întregului drept public din țarile stăpânite de Habsburgi. Ea a fost presentată staturilor din toate țările—nu ca s'o primească, ci ca s'o înregistreze sau s'o inarticuleze. In deosebi în Ungaria prezentarea s'a făcut abia

dupa ce prin pacea de la Parasovat Carol VI a câştigat şi Banatul Temişorii şi putea sa stee ca biruitor în fata nobilimii ungare.

In vîrtutea sanctiunii pragmatice emise de Impăratul şi inarticulata în toate tarile mo narhul e purtatorul a toata puterea şi actele savârşite de dânsul toate sunt legale, inatacabile din punctul de vedere al dreptului pu blic. Ori şi ce drept e din bunavointa Impă ratului şi, acordat odata, el e sfânt şi nu se mai poate perde.

Pe aceasta putere a Imparatului s'au reze mat Românii în lupta lor contra nobilimii, care de atâta timp se lupta contra Impar tului.

In lupta aceasta deosebim patru perioade: pana la revolutiunea franceza, pănă la 1850, până la 1868 şi în timpul dualismului.

1. Până la revoluţiunea franceză.

Leopold I. şi Iosif I., încurcati în greul ras boiu pentru succesiunea la tronul Spaniei şi având să se mai lupte şi cu aderenta lui Francisc Rákoszy, erau nevoiti să fie înga duitori fata cu nobilimea ungară. Carol VI, care a avut şi el doua rasboaie cu Turcii, mari greutati din causa succesiunii la tronul Poloniei şi tinea să asigureze succesiu nea pentru fiica sa, a crutat şi el nobilimea ungară.

Incă în timpul negotierilor de la Carlovăt au ieşit apoi la iveală tendentele lui Petru cel Mare de a-şi întinde stăpânirea spre Du năre şi peste Dunare şi Curtea din Viena nu

avea încredere în Români, care, ortodoxi fiind, cadeau sub înrîurirea ruseasca. Inca atunci a stabilit consiliul de rasboiu din Viena principiul, că monarchia Habsburgica are sa privegheze, ca nu cumva Moldova și Muntenia sa cada sub stapânirea Rusiei, și unirea cu biserica papala s'a făcut anume spre a i scoate pe Românii din Ardeal de sub înrâurirea Rusiei.

Lucrurile se schimbă după ce Maria Terezia s'a urcat în scaun.

Dupa moartea lui Carol VI. a fost ales Imparat Roman Carol VII., Ducele de Bavaria, care a pornit răsboiu, ca sa se faca stăpan și pe tarile ereditare ale Casei de Habsburg.

Nobilii ungari s'au adunat cu însufletire împrejurul Mariei Tereziei, nu însa pentru ca ea era o femee, nici pentru că dânșii erau cavaleri, ci pentru ca dânsa, intrată în rasboiu cu Imparatul Roman, se afla în mare strâmtorare și despartia Ungaria de împăratie.

Dupa moartea lui Carol VII. însă a fost ridicat în scaunul împărătesc Francisc I. de Lotaringia, sotul Mariei Tereziei, care de mai înainte era și Imparateasa.

Acum nobilimea ungara iar s'a bursumflat dar nici Maria Terezia n'a mai ramas tot atât de crutătoare ca mai înainte și a început sa stăpânească în vîrtutea sanctiunii pragmatice.

Acesta e timpul, când Maria Terezia a ridicat pe Inocentiu Klein, l'a distins ca pe un favorit al ei și l'a ajutat să întemeeze așezamintele culturale de la Blaj.

La 1756 isbucnește însa rasboiul de șeapte

ani, si nobilimea, profitând de stramtorările Imparatesei, iar se impune. Inocentiu Klein cauta ocrotire la Viena, dar nu i ramâne de cât sa se exileze la Roma.

După terminarea rasboiului de şeapte ani urmeaza un timp de rasuflare pentru Români.

Se înfiinţează batalioanele de graniceri români, cărora li se da pamântul de atâta timp usurpat de alţii. In Ungaria Impărateasa reduce pentru iobagi zilele de robotă la 24 pe an si le da iobagilor pe acel timp marele drept de libera migratiune. In Ardeal însa resistenta noblimii e atât de îndărjita, în cât militarizarea iobagilor de pe domeniile regale nu se mai urmeaza si starea iobagilor ramâne tot cea de mai nainte.

Imparateasa Ecaterina II. se facuse stapana pe Moldova şi pe Muntenia, şi Maria Terezia era gata sa porneasca rasboiu împotriva fostei sale aliate, ca s'o sileasca a părasi ţarile române. In asemenea împrejurari nu se putea pune în conflict cu nobilimea.

In urma intervenirii lui Frederic cel Mare rasboiul a fost inlaturat: Ecaterina II. a primit drept compensaţiune pentru ţarile romane, pe care le cucerise, o parte din Polonia, iar Maria Terezia a luat ca teren de apărare şi ca asigurare pentru viitor Galiţia şi Bucovina, pe care a primit-o de la Ruşi cu aprobarea ulterioară a Porţii.

Acesta e cel din urmă act al Imparatesei Maria Terezia, care moare la 1780.

Iosif II., care înca la 1765 fusese ridicat în scaunul împaratesc şi era şi în Ungaria core

gent al mumei sale, a facut o călatorie prin Ardeal. Incântat de Români, el întemeiaza întru amintirea calatoriei sale patru sate. Salve, Parva, Nepos, Romuli, ceea ce va să zică **„Bine te-am găsit mica nepoata a Romei!“**

Erau mari gândurile acestui Imparat generos, dar numai puţin a putut să realizeze din ele.

Abia în urma răscoalei lui Horia li a dat şi iobagilor din Ardeal dreptul de libera migraţiune, ca să se reverse spre Ţara Ungurească şi spre Banat, unde soarta le era mai uşoara şi unde adusese colonişti din Moldova şi din Oltenia.

Razemat pe sancţiunea pragmatica, el n'a mai ţinut seama de nobilime şi a dat ţarilor sale o organizaţie unitară pentru ca, consolidându-şi puterea, să facă pretutindeni împroprietărirea.

Ca să pună capat conflictelor cu Rusia, el s'a aliat cu Ecaterina II., şi au pornit împreună rasboiu, ca să cucereasca Moldova şi Muntenia şi că constitue din ele un stat neutral între cele două monarchii mari.

A isbucnit însă revoluţiunea franceză, care ar fi avut cu totul alt mers, daca n'ar fi murit el, înţeleptul şi generosul sfatuitor al cumnatului său Ludovic XVI.

Noblimea ungară iar s'a îndărjit, şi Iosif II., cunoscând firea plapândă a fratelui său Leopold II., a revocat în ajunul morţii sale toate masurile de organizare, pe care le luase în vederea realizării gândurilor sale.

2. Până la 1850.

In vîrtutea sancțiunii pragmatice monarchul el singur are puterea de a legini și adunarii staturilor sau dietei nu îi remâne decât să iee la cunoștința și să „înarticuleze" legile odata create.

Deși însa legalitatea actelor savârșite de monarchul legitim nu poate sa fie pusa la indoiala, puterea monarchică e și ea marginita de rațiunea de stat.

Dacă dieta nu vrea să iee la cunoștință și să înregistreze legea ce i s'a prezentat, se produce un conflict mai mult ori mai puțin grav între coroana și nobilime. Legea rămâne, ce-i drept, lege, dar nobilimea nu i se supune, intră în rezistență pasivă ori se răsvrătește, ceea ce atât de adese-ori s'a întâmplat în Ungaria. E deci cestiune de prudența, ca legile să fie presentate dietei numai dupa ce înarticularea lor a fost asigurată.

Iosif II., a făcut prin militarisarea din granițe un început pentru desființarea iobăgiei și voia să meargă înainte și să desființeze iobagia pretutindeni; el era însă sigur, că nobilimea se va opune și de aceea a voit să schimbe organizațiunea împarației; el a revocat însă măsurile luate pentru ca nobilimea să nu se răscoale în timpul revoluțiunii franceze.

Fiind nemulțumită, nobilimea întrunită în dieta adresa monarchului un fel de protestare, în care-și expunea, „gravaminele". Voind, ca o anumită lege să fie creată, își formula dorința într'o adresa omagială.

Tot așa făceau și Românii, și acesta e rostul adreselor omagiale, fel de fel de petițiuni ori memorande, pe care le-au presentat Imparaților dupa vremuri.

Chiar adresate fiind dietei, ele aveau în vedere coroana, căci ea singură putea sa creeze legi, și erau facute, de obiceiu, din îndemnul primit de la Viena.

Primul act de felul acesta a fost așa numitul „**Suplex libellus**", o voluminoasă și documentată petițiune presentata cu ocasiunea urcării în scaun a lui Leopold II, de toți Românii din Ardeal în frunte cu cei doi Episcopi ai lor, Ioan Bob de la Blaj și Gherasim Adamovici de la Sibiu.

In acest act de solidaritate naționala sunt așezate temeliile politicei, în care stăruie Românii din regatul ungar până în ziua de azi.

De care ce curtea din Viena mai ales în timpul lui Iosif II, pornia din convingerea, că Românii au avut odata în Ardeal aceași posițiune ca Magiarii și ca Sașii, și ca nu au sa li se acorde, ci să li se restitue drepturi, Maghiarii și Sașii și au dat silința de a dovedi, că Românii au venit din peninsula balcanică târziu după înființarea regatului ungar și astfel n'au avut și nu puteau să aibă drepturi, ci erau tolerați numai ca niște venetici.

Petițiunea înșiră dar dovezile neîndoioase despre posițiunea, pe care au avut-o Românii în trecut, și stărue sa li se restitue acestora drepturile calcate de usurpători, deci să fie recunoscuți drept a patra națiune în Ardeal alaturea cu Maghiarii, cu Sașii și cu Secuii și legea ortodoxa sa fie întru toate

de o potrivă cu celelalte, care erau legal admise în Ardeal.

Curtea din Viena a admis această restituire a drepturilor când a făcut militarisarea și a înființat Episcopia Sibiului. Dieta n'a admis însă nici acum legitimarea cererii Românilor de a fi socotiți ca națiune deosebită și egal îndreptățită.

Amăgiți de nobilime, Maghiarii stăruc până în ziua de azi în negațiunea aceasta, și pe când Impăratul se adresează și ca rege apostolic la popoarele sale, după felul de a vedea al cercurilor politice maghiare există în Ungaria o singură „națiune", cea maghiară.

In fața curentului egalitar pornit de revoluțiunea franceză nu putea însă dieta Transilvaniei să nu admită nici egalitatea confesională. După aproape trei sute de ani de umilințe dar legea ortodoxă iar a intrat în drepturile ei și „înarticularea" s'a făcut astă dată.

Acest succes e cu atât mai hotărâtor, cu cât el e obținut cu ajutorul Românilor uniți cu biserica papală care, prețioasă îndrumare pentru urmași, pun interesele naționale mai presus de cele confesionale.

In timpul revoluțiunii franceze curtea din Viena e nevoită să fie crutătoare față cu nobilimea, și după moartea Episcopului Gherasim scaunul de la Sibiu iar rămâne neocupat, caci nu se găsește, așa se zice, între Români om vrednic de a fi ridicat în el. Se adeveresc însă prevederile lui Iosif II: Românii se disting pe toate câmpurile de răsboiu, se impun prin vredniciile lor, și Impăratul Francisc, acum al Austriei, își dă după împrejurari

silința de a-i ridica pe ortodoxi în rând cu greco-catolicii.

La 1810, când Moga e ridicat în scaun, au și Românii ortodocși oameni cu știință de carte și tineri la universitatea din Viena, iar peste câtva timp se formează și la Arad, la Temișoara și la Lugoj centre culturale românești și se încheagă societatea culta română, care duce cu hotărâre înainte lupta pornita prin **„Suplex libellus"**.

Această clasă cultă nu e însă și conducatoare, ci numai organ executiv al aceluiași popor îndărătnic, care a stăruit timp atât de îndelungat în ortodoxie.

Românii din regatul ungar sunt un neam de oameni, care respinge tot ceea ce nu se potrivește cu simțământul lui comun, eliminează pe cei ce nu intră în vederile lui, merge numai cum el însuși vrea și nu putea sa fie stăpânit și condus de o clasă cultă atât de slabă ca aceea, pe care o avea.

Numai conformându-se cu voința poporului puteau să-și creeze fruntașii de atunci ai Românilor o posițiune în mijlocul patriei lor.

„Știm noi ce să facem, — îmi zicea la 1892 un țăran bătrân. — D-voastră, dacă sunteți mai cuminte decât noi, să ne spuneți, cum avem s'o pornim, ca s'o putem scoate la capat".

Preoții au avut mare autoritate, dar tot au fost alungați dupa ce au primit unirea și n'au mai putut să-și câștige înrâurirea de cât intrând în vederile poporului. Sub presiunea masselor populare s'a făcut solidarisarea când cu *„Supplex libellus"*, și de a

tunci şi până astăzi toate acţiunile sunt pornite de la popor. Numai fiind cu desăvârşire democratică a putut clasa cultă română să se susţie în lupta cu puternica nobilime ungara.

In timpul frământărilor petrecute pe 'ufundate, care au urmat dupa revoluţiunea dela 1830, nobilimea ungară a început şi ea să ice apucături mai democratice. Chiar dacă n'ar fi ţinut seamă de spiritul timpului, ea trebuia să simtă, că nu va mai putea să se susţie în posiţiunea ei decât răzămându-se pe massele mari. Din ungară dar ea s'a făcut încetul cu încetul maghiară şi s'a pus în fruntea mişcarii naţionale maghiare, iar de aici înainte nu mai putea să respingă desfiinţarea iobăgiei.

Maghiarii se laudă adese-ori cu liberalismul, despre care au dat dovezi prin crearea legilor de la 1848. Adevărul e însă, că ei au cedat îndelungatelor stăruinţe ale Coroanei, care a trebuit să le facă concesiuni mari spre a-i îndupleca să renunţe, în sfârşit, la privilegiiile nobilimii.

N'avem să socotim în rândul acestor concesiuni şi constituţionalitatea, prin care coroana nu a renunţat la nici unul dintre drepturile ei. Desfiinţarea iobăgiei era o necesitate neapărată a timpului, şi raţiunea de stat cerea, ca ea să nu fie impusă, în vârtutea sancţiunii pragmatice, ci hotărâtă de cei interesaţi ei înşi-şi.

Concesiuni au fost însă uniunea Ardealului cu Ungaria, legea electorală şi armata de honvezi.

Din causa acestor concesiuni au fost Românii nemulţumiţi cu starea de lucruri creata la 1848, deşi se hotarâse desfiinţarea iobagiei.

O parte însemnată din clasa cultă româna însă, oamni cu educaţiune maghiară şi ameţiţi de frasele liberale, s'a dat în partea Maghiarilor conduşi de nobilime şi a părăsit poporul, pe care nu era 'nstare să-l ducă cu sine.

Pe când în Ardeal fruntaşii, ţiind seama de glasul poporului, s'au pus în fruntea mişcării şi au stăruit din nou şi în mai multe rânduri, ca Românii, acum toţi cei din împărăţia autriacă, să fie recunoscuţi drept naţiune înzestrată cu toate drepturile, în Banatul Timişoarii numai puţini dintre fruntaşi au stăruit în politica tradiţională, iar în Ţara Ungurescă, în Sălagiu şi în Maramureş clasa cultă română s'a luptat în rând cu Maghiarii. Podgorenii şi Pădurenii s'au organisat însă ei de ei, ca să împedece înaintarea spre Moţi a generalului Bem, dară nici chiar preoţii n'au stat alăturea cu dânşii. Atât de adâncă era prăpastia între popor şi clasa cultă, în cât Gheorghe Popa era deputat în dieta de la Dobriţin când tatăl său, unul dintre fruntaşii luptătorilor din Podgorie, a fost prins de Bem, osândit ca rebel la moarte şi executat alăturea cu alţi 16 soţi ai lui.

Legăturile dintre popor şi clasa cultă nu s'au restabilit nici după revoluţiune îndeplin.

3. Până la 1868.

Timpul de la 1850 până la 1868 a fost bine cuvântat pentru Românii din împărăţia austriacă.

Dorinţa lor de a fi recunoscuţi drept naţiune cu drepturi depline n'a fost, ce-i drept, împlinită şi aşezămintele constituţionale au rămas suprimate, dar iobăgia a fost desfiinţată, împroprietărirea s'a făcut cu toată dreptatea şi stăpânirea îi trata pe toţi ca egali.

Puşi sub epitropia unei administraţiuni aspre, Românii s'au deprins cu buna rândială atât în viaţa comunală şi 'n cea bisericească, cât şi în gospodăriile lor particulare.

Acum s'au aşezat temeliile organizaţiunii bisericeşti şi ale învăţământului naţional şi s'au îndrumat Românii spre lucrare economică mai raţională.

Foştii nobili nu erau însă 'n stare să susţie concurenţa liberă, şi unii dintre dânşii cutreerau ca exilaţi Europa şi căutau pretutindeni legături cu duşmanii Astriei, iar alţii îi ţineau pe Maghiari în continuă agitaţiune.

Aceste silinţe n'au rămas zadarnice. Maghiarii au câştigat ca oameni cu porniri generoase şi luptători pentru libertate multe simpatii în toate ţările apusene, chiar şi la Germanii din Austria. Şi clasele culte ale popoarelor din Ungaria s'au unit în partea lor mare cu dânşii.

N'a fost între popoarele din împărăţia habs-

burgica nici unul atât de stăruitor ca cel românesc în credința catre dinastie. Clasa cul ta a lui s'a rezămat dar și ea cu încredere pe Impăratul, și între Români Maghiarii au gasit numai puțini soți de luptă.

După războiul din Italia Impăratul, ținînd seamă de spiritul timpului, a emis din pro priul său îndemn diploma dela 20 Octomvrie 1860, prin care declară potrivit cu vechiul gând al casei sale pe toți supușii săi cetățeni cu drepturi egale și rândueşte, ca popoarele din monarchie să se organizeze, să-și chivernisească afacerile ele înși-le și să se folosească în viața publică fie-care de limba sa proprie.

Diploma aceasta e punctul de plecare al desvoltării dreptului public în toate țarile creditre ale casei de Habsburg, deci și în Un garia.

Emisă fiind în vîrtutea sancțiunii prag matice, Impăratul nu a rănunțat și nu pu tea să renunțe nici la dreptul său de a crea legi, nici la datoria sa de a comanda armata și de a representa monarchia în afară. In Austria guvernul presentă proiec tele de legi în vîrtutea dispositiunii luate de monarch și numai monarchul poate să ia inițiativa pentru crearea vre-unei legi. Toi astfel monarchul el singur poate să iee dispo-sițiuni în ceea ce privește organisațiunea și conducerea armatei ori representrea mo-narchiei în afară.

In vîrtutea diplomei din Octomvrie cetă tenii au numai libertatea de a-și chivernisi interesele potrivit cu vederile lor și cu le

gile voite de Impăratul în intresul monarchiei.

Starea de lucruri creată prin acea diplomă era numai provisorie, şi o stare definitivă urma să se creeze prin legile de organisare, pe care avea să le propună guvernul central din însărcinarea monarchului.

Dietele deosebitelor ţări au fost convocate şi rămânea, ca ele să-şi trimită representanţii în sfatul împărătesc, aşa numitul Reichsrat din Viena, organul central al vieţii publice, care urma să-i facă Impăratului propuneri în cea ce priveşte legile de organizare.

Maghiarii s'au pus în resistenţă passivă.

Fosta nobilime ungară se împărţise în trei partide.

O însemnată parte din Magnaţi, oameni, care aveau legături tradiţionale cu curtea, ocupaseră ori ocupau posiţiuni înalte şi priviau lucrurile din punctul de vedere al intereselor generale, stăruiau în spirit conservator pentru oganisatiunea unitară a împărăţiei. Ei ţineau la steagul negru-galben, şi la pajura cu două capete, care le erau urgisite Maghiarilor.

Popular era la Maghiari partidul nobilimii de mijloc, care ducc mai departe tradiţiunile revoluţionare şi, speriat de egalitatea proclamată prin diploma din Octomvrie, stăruia, ca ţările coroanei ungare să fie despărţite de restul împărăţiei şi împreunate într'un stat ungar independent, care nu are cu Austria nici o legătură afară de monarchul comun. Şeful adevărat al acestui partid era îndarătnicul, Coloman Tisza.

La mijloc între aceste două partide se afla partidul naționaliștilor mai chibzuiți, care se răzăma pe orașe și pe clasa cultă obosită de îndelungata opositiune, în genere, pe oamenii cu bun simț practic, care au privirile îndreptate spre budget și spre foloasele legăturilor cu stăpânirea. Nici acest partid nu se putea împăca cu concurența liberă, dar se mulțumia și cu independența administrativă a Ungariei.

Rațiunea de stat cerea să nu se iee fără de conlucrarea Maghiarilor hotărîri în ceea ce privește organizațiunea Ungariei; s'au început dar, ca în trecut, negocieri cu fruntașii Maghiarilor, ca să se asigure „înarticularea“ legilor organice voite de Impăratul.

Aceste negocieri, începute mai întâi cu fruntașii magnaților și urmate apoi mai ales cu Francisc Deak, șeful naționaliștilor moderați, au ținut mai mulți ani de a rândul și resultatul lor e pactul dualist.

In timpul negocierilor Românii, acum cetățenii liberi și întru toate de o potrivă cu Maghiarii, cu Sârbii, cu Șvabii și cu Sașii, și-au organisat biserica și învățământul, și-au sporit clasa cultă, și-au introdus limba în întreaga administrațiune și la toate instanțele judecătorești și au intrat în funcțiunile publice concurând în toată libertatea cu ceilalți concetățeni ai lor. Astfel în timp de vre-o zece ani ei au făcut progrese pentru urmașii foștilor nobili înspăimântătoare.

Abia de aici înainte iau luptele purtate de Români împotriva nobilimii ungare aparențele unei lupte de rasă. Nici de aici îna-

inte însa Românii nu se luptă contra poporului maghiar decât pentrucă el sprigineşte pe ramăşitele scăpătate ale nobilimii.

Privind dualismul din punctul de vedere al intereselor generale, lucrul de căpetenie sunt scopurile, în vederea cărora li-a facut Impăratul Maghiarilor concesiuni.

El ţinea, ca Maghiarii să recunoasca legalitatea tuturor actelor săvârşite în vîrtutea sancţiunii pragmaice, deci şi a diplomei din Octomvrie cu toate consequenţele ei, ţinea, ca drepturile câştigate din buna lui voinţă să rămâie neatinse, ţinea ca prerogativele coroanei în ceea ce priveşte legiuirea, conducerea unitara a armatei şi represen tarea în afară a împărăţiei să fie respec tate.

In ceea ce îi priveşte pe Români în deosebi, el a ţinut, ca egala lor îndreptăţire şi autonomia lor bisericeasca şi şcolară să fie asigurate prin legi organice şi ca limba lor să rămâie cea oficială pretutindenea, unde ea a fost introdusă în vîrtutea diplomei din Octomvrie.

In schimbul acestor asigurări s'a învoit Imparatul, ca legile de la 1848 să intre iar în vigoare. ca armata de honvezi să se reînfiinţeze şi ca Ardealul să fie unit cu Ungaria, dacă dieta din Ardeal va renunţa şi ea la autonomia, pe care i a asigurat o Leopold I.

Inţeles aşa. pactul dualist nu e un succes pentru Maghiari, ci pentru coroană şi pentru popoarele mai nainte asuprite, cărora li

se asigurează libertatea de desvoltare națională.

Românii din Ardeal cu toate aceste au protestat contra uniunii, s'au pus în resistență pasivă și n'au voit să-și trimită representanții în dieta ungară, căci n'aveau încredere în fruntașii Maghiarilor, nu puneau temeiu pe asigurările date de dânșii și prevedeau, ca oameni de rea credință, vor abusa de putere și-și vor da silința să înșele și pe Impăratul, și pe ceilalți concetățeni ai lor.

Gândul acesta nu și l'au schimbat nici după ce dieta ungară a votat legile pentru asigurarea autonomiei bisericești și pentru egala îndreptățire a naționalităților. Zadarnice au rămas toate stăruințele lui Șaguna, căci nu avea nici el destulă utoritate spre a-i îndupleca să-și trimită deputații în dieta ungară, unde deputații Românilor din Banat și din Țara Ungurească protestau și ei contra uniunii facute fără de consimțământul majorității din Ardeal.

4. Era dualistă.

Prin pactul dualist se desființează împarația unitara austriaca întemeiata de Francisc I, și se înființează monarhia austro-ungara alcătuită din doua state, cel austriac și cel ungar, pentru care Imparatul e rege apostolic.

Prin aceasta Ungaria câștigă deplina independență administrativă: un guvern alcatuit din miniștri responsabili, care trebue sa fie cetățeni ungari, un parlament ales numai

de cetăţeni ungari din mijlocul lor, o armată teritoriala, honvezii, din care numai cetăţenii ungari pot sa facă parte, şi numai cetăţeni ungari pot să ocupe funcţiuni publice în statul ungar astfel constituit.

Armata e însă împărătească, comandată şi organizată de Impăratul fără de nici un amestec al guvernului ori al parlamentului ungar, care nu are decât să voteze contingentele.

Impărătească e şi representaţiunea monarchiei, deci întregul serviciu diplomatic, şi ambele state formează un singur teritoriu vamal.

Impărătească rămâne, în fond, şi puterea de a legiui, căci guvernul ungar nu poate să presente proecte de legi decât cu **sancţiunea prealabilă** a regelui, deci parlamentul nu **crează, ci înarticulează** legi voite de monarch în vîrtutea sancţiunii pragmatice.

Ca organ central se institue delegaţiunile celor două parlamente; pentru conducera afacerilor comune se constitue un fel de guvern central compus din trei miniştri, unul de rasboiu, altul de finanţe şi al treilea de externe, care sunt responsabili numai faţă cu Impăratul; pentru acoperirea cheltuelilor comune Ungaria contribue cu o quota parte.

Partidul condus de Coloman Tisza nu primeşte această stare de lucruri şi refuză contingentul de recruţi, representanţii pentru delegaţiuni şi quota parte din cheltuelile comune. El stăruie pentru uniunea personala şi cere armată ungară, serviciu diplomatic ungar, teritoriu vamal ungar şi pentru dieta ungară neţărmurit drept de legiferare.

Majoritatea o are însă partidul condus de Francisc Deak, care inarticulează legile stabilite prin învoiala făcută cu Impăratul.

Românii s'au despărțit în două partide, activiștii, care în frunte cu Șaguna stăruiau, ca Românii să iee parte la viața publică a statului ungar și să-și trimită representanții în dieta din Pesta, și **pasiviștii**, care în frunte cu Gheorghe Bariț persistau în politica traditională și proclamaseră resistența pasivă.

Bănățenii, Ungurenii, Sălăgenii și Maramurășenii erau activiști, dar unii dintre dânșii au intrat în partidul condus de Deak, alții în cel condus de Tisza și astfel partidul național activist, care stăruia și el în politica tradițională și făcea causă comună cu pasiviștii din Ardeal, era neînsemnat în dieta ungară și Românii au fost impinși în cele din urmă toți în resistența pasivă.

In adevăr pasivitatea nu era nici pentru Ardeleni voita, ci impusă.

Dacă astăzi, după cele petrecute, ne dăm cu luare aminte seamă despre spiritul legilor create la 1868, e nu numai invederată, ci tot odată și mărturisita hotărârea Impăratului de a le face tuturor dreptate.

In vîrtutea legilor de organisare statul ungar e polietnic, eară nu național maghiar. Popoarele, care se află în țarile coroanei ungare, alcătuesc împreuna **națiunea politică ungară**, sunt întru toate egale, își au libertatea de desvoltare asigurată și urmează să lucreze împreună sub conducerea poporului maghiar, care e cel mai numeros dintre ele și

are tradițiuni în ceea ce privește conducerea afacerilor publice.

De aceea Impăratul era adânc mâhnit, că Românii nu vor să iee parte la viața publică a regatului ungar.

„Eată că vi-am asigurat libertatea de desvoltare prin legi positive, a cărora inarticulare am obținut o jertfind o parte din puterea mea, zicea el: zăzemați vă pe aceste legi și susțineți-vă drepturile în comunele voastre, în comitatele, unde aveți majoritate, și în parlament; ajutați-mă în lupta ce am să port cu cei ce vor să spargă monarchia."

A răsunat însă și glasul Impăratului în deșert, caci Românii nu aveau și nu puteau să aibă încredere în conducătorii poporului maghiar, urmașii nobililor, cu care se luptaseră de atâta timp.

Ei chiar când au formulat legile de organisare au fost de rea credință atât față cu celelalte popoare, cât și față cu coroana.

In gândul lor dualismul era numai o fasă de desfășurare spre deplina independență a regatului ungar și spre prefacerea lui în național maghiar. Legile au fost dar formulate așa, ca să poată fi interpretate și potrivit cu acest gând și că'n aplicarea practică să nu dee resultatele voite de Impăratul.

In privința aceasta fruntașii Maghiarilor au fost toți de o potrivă, și adese-ori lăudații Francisc Deak și Baronul Eötveös n'au fost nici ei de bună credință, ci numai mai cumpăniți de cât alții.

In timpul primilor ani ai erei dualiste, cam până la 1872, legile erau aplicate cu oare care

crutare: Românii erau tolerați în funcțiunile publice; limba românească era admisă și în administrațiune, și la instanțele judecătorești până la curtea de casație, care și la 1873 a emis sentințe formulate în românește; Românii nu erau jigniți nici în biserica, nici în scoală, nici în întrunirile publice. Dar pregătirile pentru violentare se începuseră, caci nu se puteau împăca urmașii scapatați ai nobilimii cu gândul, ca au să învețe românește, daca e vorba să administreze ori să judece pe Români.

a) *Sistemul electoral.*

Intr'un stat cu organisațiune constituțională controlul în ceea ce privește executarea legilor nu mai e făcut de monarch, ci de adunarile representantive. Cel ce are majoritatea în aceste adunari poate să nesocotească, sa restălmăcească ori să c lce caci e sigur de aprobarea constituțională.

Un cas concret pe cât de caracteristic, pe atât de concludent.

Imi făceam practica de advocat în cancelaria advocatului Mircea Stanescu, care era deputat în dieta ungară și purtam pentru Români procesele în limba românească la toate instanțele. Intr'una din zile un judecător cercual, în fața căruia pledasem în mai multe rânduri în românește, îmi înapoiaza acțiunea sub cuvânt, că limba, în care e formulată, nu îi este cunoscută.

Am făcut apel, eară curtea de apel și a de

clinat competența, căci era la mijloc o cestiune de drept public.

Am făcut recurs în casațiune — cu acela-și resultat.

N'a ramas decât ca d. Stănescu să-i adreseze ministrului de justiție o interpelațiune.

Ministrul a recunoscut, ca avem dreptul de a formula acțiunea în românește, dar dacă judecatorul era, din întâmplare, un om, care nu știa românește, interesele clientului cereau să nu fac o demonstrațiune naționalistă, ci sa ma folosesc de limba, pe care o știa judecătorul.

Majoritatea maghiară a dietei, partid guvernamental și oposițiune, a aprobat în aplause vii și sgomotoase acest fel de a vede al ministrului, și de aici înainte advocații țineau seamă de interesele clienților sai, și Românii care mai ocupau funcțiuni judecătorești, se expuneau să fie trecuți la pensiune dacă îndrăzniau să primească acte scrise în românește.

Prin aceasta era dovedit, că Românii, ținând seamă de propriile lor interese, au renunțat la dreptul lor de a se folosi de limba lor în fața instanțelor judecătorești.

Nu le trebuiau dar maghiarilor decât majoritați sigure pentru-ca să scoată limba română și din administrațiune și să impună pe cea maghiară pretutindeni, unde în vîrtutea legilor nu-i se cuvenia întrebuințarea.

Preocuparea lor constantă era să aibă pretutindeni majoritatea.

După legile de 1848 foștii iobagi sunt împroprietariți și câștiga libertatea, dar rămân-

lipsiți de drepturile cetațenești, caci legea electorala le dă foștilor nobili și intelectua lilor dreptul de alegator fără de cens, iar de la oamenii liberi și de la foștii iobagi cere un cens mare, ca cei înproprietariți sa nu-l poata avea. Indeosebi în Ardeal și după uniune censul e cu mult mai mare decât în Ungaria propriu zisă și pentru Români cercurile electorale sunt mari, iară pentru sași și maghiari de tot mici.

Aceasta e adevărata cauză a resistenței pasive.

Deși majoritate covârșitoare, Românii din Ardeal chiar și'n cea mai crâncenă luptă ar fi putut trimite în dată cel mult opt deputați pe când Sașii, Săcuii și Maghiarii trimitea peste șase-zeci.

Cei lalți Români aveau, ce-i drept, mai mulți alegători, dar alegerile se făceau cu mari cheltueli și cu multă vărsare de sânge și glasul deputaților trimiși la Pesta era înabușit.

Curentul pasivist era din ce în ce mai general, nu însă pentru-că nu voiau, ci pentru-că nu mai puteau Românii să iea parte la viața publică.

Spre a-și asigura și în viitor majoritatea în dietă, Maghiarii au luat măsuri să se facă stăpâni în comitate.

In Ungaria comiții supremi, șefii administrațiunii comitatense, sunt numiți prin decret regal, iar cei-lalți funcționari sunt aleși de congregațiunea comitatensă.

Sub regimul diplomei din Octombrie membrii congregațiunii, aleși de comune, erau în

comitatele cu poporațiune română fie în mare parte, fie chiar în majoritate Români. In câteva comitate era Român și comitele suprem. Români erau deci și mulți dintre ceilalți funcționari administrativi, și limba română era oficiala alăturea cu cea maghiara.

Pentru-ca să-i pună pe Români în minoritate, guvernul a introdus în congregațiuni votul viril dându le celor mai impuși dreptul de a intra în congregațiune fără ca să fie aleși și socotind pentru intelectuali impozitul indoit. Viriliștii sunt în număr egal cu reprezentanții aleși.

Astfel s'au constituit congregațiuni comitatense, care n'au mai ales Români în funcțiunile administrative și-'au scos limba romană din administrațiune.

Făcând administrațiunea comitatensă presiune asupra comunelor, consiliile comunale au decretat și ele înlocuirea limbii române cu cea maghiară în administrațiunea comunală, și era dovedit, că în interesul bunului mers al administrațiunii Românii au renunțat la dreptul lor de a se folosi de limba lor în administrațiune.

De aici înainte nu mai era vorba, dacă voiesc ori nu Românii să stăruie în resistența pasivă: ei nu mai puteau să iea parte la viața publică.

Cu toate aceste abia la 1887 s'a luat hotărârea, ca Românii toți să se mărginească la resistența pasivă. Cel din urmă reprezentant al Românilor în dieta ungară a fost Generalul Traian Doda, care s'a retras făcând declarațiunea, că nu e și pentru Români loc în viața constituțională a Ungariei.

b) *Lupta cu coroana.*

Incă pe la sfârşitul anului 1870 se spunea la Viena — aşa mai în taină, — ca nu numai Archiducele Albrecht şi Archiducele Carol Ludovic, ci chiar şi Impăratul el însu-şi judecă drept în ceea ce priveşte mersul lucrurilor în regatul ungar, şi mulţi credeau, ca în curând se vor petrece schimbări mari în monarchia habsburgică.

Nu s'au petrecut însa acele schimbări. Maghiarii au ajuns, din contra, la putere înca mai covârşitoare.

Guvernul şi opoziţiunea maghiară lucrau de comun acord, şi una din cele mai de căpetenie preocupări era pentru guvern, ca opoziţiunea să fie tare şi totdeauna amenintătoare.

Când vorba era, ca guvernul să obţie vreo nouă concesiune, opoziţiunea refuza delegaţii, contingentul de recruţi şi quota, îi trimitea adrese lui Ludovic Kossuth şi staruia contra armatei comune, contra comunităţii în ceea ce priveşte teritoriul vamal, contra ori-şi-carei legături cu Austria.

In gândul multora dar Coroana a obţinut un mare succes când Coloman Tisza, leu îmblânzit, s'a despărţit de închinătorii lui Kossuth şi a primit sarcina de a forma guvernul.

Tocmai de aici înainte a ajuns însă la înrâurire hotărâtoare partidul lui Kossuth, pe care guvernul îl sprijineşte în alegeri şi-l dădaceşte în fel de fel de chipuri, ca să faca prin el presiune asupra Coroanei spre a stoarce *„concesiuni naţionale“*.

Aceste concesiuni sunt prezentate totdeauna ca fiind cerute de poporul maghiar în interesul statului ungar. Adevarul e însă, ca ele erau cerute de urmaşii nobilimii, ca sa-şi asigure pentru ei şi pentru clientela lor, recruţată din toate popoarele, vorba lui Eminescu, câştigul pe nemuncite.

Şi aici un exemplu concret.

După ce s,a hotărît, că interesele clienţilor cere u, ca şi Românii să se folosească în faţa instanţelor judecatoreşti numai de limba maghiara, pe care o ştiau toţi judecatorii, am renunţat la cariera de advocat şi în urma staruinţelor câtor-va dintre prietenii mei maghiari m'am hotarît să intru în administraţiune. Agreat şi de fruntaşii Românilor, mi-am pus candidatura pentru un post de vice-notar, comitatens. Era hotarît, că congregaţiunea mă va proclama.

Inainte de actul alegerii s'a suspendat însa şedinţa, şi în timpul pausei i-am fost prezentat vice-comitelui, vestitul Tabajdy-Paşa.

„Dar să ştii, că mie ai sa-mi scrii toate actele în limba maghiară", mi-a zis el după ce m'a asigurat despre bunăvoinţa sa.

I-am răspuns, că vorba e să fiu ales tocmai pentru că sunt în stare să vorbesc cu ori şi care cetaţean din comitat în limba lui.

„Eu nu ştiu nici româneşte, nici nemţeşte, — mi-a întâmpinat el, — şi bunul mers al administraţiunii cere, ca actele să fie scrise toate în limba, pe care o ştiu eu, conducătorul administraţiunii".

„Dar legea mă obligă", am zis eu.

„Legea n'are să fie interpretată de subalternii mei, ci de mine, — mi a răspuns el:

— cui nu îi place așa, să se ducă în Valachia“.

Nu putea să-i intre în minte gândul după părerea lui absurd, că el are să ție seamă și de drepturile altora, că are să se supună legii și că trebue să-și dee silința de a învăța românește și nemțește, dacă vrea să ocupe dignitatea de vice-comite la Arad.

Din acest fel de a gândi pornește întreaga luptă *„națională“*, și legile au fost restălmacite, nesocotite ori călcate pentru ca urmașii acum în mare parte scăpătați ai nobilimii să se poată căpătui.

Coloman Tisza n'a cerut decât concesiuni naționale cu asemenea rost. A dat și delegați, și contingente de recruți, și quotă pentru ca în schimb să poată căpatui după bunul său plac pe rămășițele nobilimii cu clientela lor.

Așa s'a produs în mintea multor Români gândul greșit, că Dinastia dorește și ea prefacerea statului ungar în național maghiar.

Maghiariii au rămas în cele din urma singuri în dietă și ar fi putut să desființeze legile organice, prin care li se asigurau Românilor drepturile de liberă desvoltare națională. N'au putut însă să o facă aceasta fiind că Impăratul nu a dat sancțiune prealabilă pentru legi, prin care se suprimă drepturi odata câștigate. Chiar legile jignitoare, care s'au creat în timpul dualismului, nu sunt în contra legilor organice, ci alaturea de ele și pot să fie aplicate de un guvern de bună credința in favorul Românilor. A putut guvernul ungar să calce legi și parlamentul ungar sa aprobe călcarile de lege, dar dreptul de a asupri pe alții nu și l'au câștigat.

Clientela s'a sporit însă încetul cu încetul,

încât în cele din urmă regatul ungar nu mai putea s'o încapă. Guvernul şi-a dat silinţa să-i deschidă drum şi în Croaţia, precum şi în provinciile ocupate, a cerut Curte Ungară deosebită şi paritate în serviciul diplomatic, a stăruit pentru o bancă ungară şi pentru un teritoriu vamal ungar. De oare ce batalioane de honvezi erau prea puţine pentru nevolnicii fostei noblimi, au cerut maghiari zarea regimentelor din Ungaria pentru ca numai cetăţenii ungari, care ştiu limba maghiara, să poată fi ofiţeri.

Acum au înţeles, în sfârşit, şi adevăraţii maghiari, şi popoarele din monarchie şi de dimprejurul ei, că nu e vorba de naţionalism, nici de patriotism, ci de căpătuirea cetelor nesăţioase.

In timp de câţiva ani s'a dat pe faţă adevărul, că clasa dominantă din Ungaria sunt oameni de rea credinţă nu numai faţă cu naţionalităţile, ci şi faţă cu coroana, nişte răsvrătitori fatarnici, şi poporul maghiar, care îi sprijineşte, a perdut toate simpatiile şi în ţară, şi în monarchie, şi în lumea cea mare.

e) *Reacţiunea.*

Cu toate meşteşugurile sistemului electoral sunt în regatul ungar patruzeci şi trei de cercuri electorale, în care Românii au majoritatea alegatorilor. In alte 12—15 cercuri ar putea să şi treacă candidaţii prin carteluri electorale.

In timpul guvernării lui Tisza au ajuns însă lucrurile atât de departe, că Românii nu mai razbiau decât cu candidaţii agregaţi de guvern.

La 1879 s'a întrunit dar o conferenţă electorală la Sibiu, şi în această primă conferenţă naţionala românească s'a pus în discuţiune cestiunea, dacă nu ar fi lucru mai raţional, ca toţi Românii din regatul ungar sa urmeze politica de resistenţă pasivă.

In conferenţa dela 1881 s'a proclamat solidaritatea naţională şi s'a stabilit programul partidului, în conferinţa dela 1884 s'a luat hotărârea, ca Românii să puna candidaturi numai acolo, unde sunt siguri de răuşită fara mari jertfe, fara varsări de sânge şi fără ca alegătorii să fie expuşi la prigoniri, şi abia după conferenţa de la 1887 au trecut Românii toţi la resistenţa pasivă.

Ori şi cum ar fi interpretată, politica de resistenţă pasivă e îndreptată şi contra coroanei, căci ea li-a acordat cetăţenilor dreptul de a alege şi ea le cere representanţi în dietă. De aceea Şaguna şi toţi ceilalţi Români, ca ie aveau legături cu Curtea, au stăruit pentru activitate, Grănicierii şi-au şi trimis totdeauna reprezentanţii în dieta ungară, şi poporul a luat parte la alegeri şi după ce a fost proclamată politica de resistenţa pasivă.

Pasiviştii ştiau şi ei, că Impăratul e mâhnit pentru ca Românii nu vor să iee parte la viaţa publică a regatului ungar, şi că în mai multe rânduri a zis, că „spre tron prin parlament trece drumul“. Maghiarii au pro

fitat de mâhnirea aceasta, ca sa-i presente pe Români drept duşmani nu numai ai Statului ungar, ci totdeodata şi ai Dinastiei, ceea ce era o poziţiune grea şi pentru statul român.

Chiar atunci dar, când s'a pus în discuţiu ne cestiunea trecerii la resistenţa pasivă, s'a luat şi hotărârea de a presenta Imparatului un memorand omagial, în care să fie exprimată tradiţionala alipire către tron a Românilor şi sa se arate cuvintele, pentru care ei sub regimul actualei legi electorale nu pot să-şi trimita reprezentanţii în dieta ungară, unde glasul lor e înăbuşit.

Rostul adevărat al pasivitaţii era scoaterea la iveală a adevărului, că numai ei singuri nu sunt Maghiarii în stare să conducă afacerile publice ale regatului ungar.

Gh. Bariţ a şi alcătuit din însarcinarea Comitetului Central un Memorand. Pentru unii însă el era prea voluminos, iar pentru alţii prea dinastic; n'a fost dar presentat Imparatului, ci publicat pentru informarea cercurilor politice.

Efectul acestui memorand a fost binefacător.

El acontribuit, între altele, şi la apropierea dintre România şi Austro-Ungaria.

Binevoitorii Românilor, mai ales cei dela Viena şi dela Bucureşti, staruiau să părăsească şi Ardelenii politica de resistenţă passivă

Stăruinţele aceste au rămas însă zadarnice nu numai pentru că fruntaşii ţineau să nu xpună poporul la prigoniri, ci şi pentru că mulţi erau de parere, că Românii trebue sa facă ce a ce facusera Maghiarii şi sa se arate primejdioşi, dacă vorba e să se impună.

In ajunul conferenței dela 1884 s'a înființat „*Tribuna*" ca organ al politicei tradiționale și al unității în viața culturala a poporului român. In timp scurt s'a produs o viuă mișcare națională și au început prigonirile înăsprite, care nu puteau decât să închege pe Români și să tragă din ce în ce mai mult luarea aminte a lumii asupra nesuferitelor stări din regatul ungar.

Cestiunea unui memorand adresat Imparatului era din ce în ce mai viu discutată. Maghiarii începuseră a cere concesiuni naționale și în cea ce privește prerogativele Coroanei, și oameni apropiați de curtea din Viena stăruiau să nu mai întârzie Românii cu prezentarea memorandului. Conferența dela 1887 a și hotărât prezentarea, și eu am fost însărcinat să alcătuesc un proect de memorand mai scurt.

Spiritele însă erau atât de iritate, încât nu numai că acest proiect n'a fost luat în discuție, dar eu m'am simțit îndemnat a mă retrage din comitetul central al partidului. Hotărârea conferenței abia peste cinci ani a fost executată de alt comitet central—dupăce publicaseră studenții români memoriile lor.

Imparatul nu a putut să primească dupa formele constituționale deputațiunea venita la Viena, că să-i prezente memorandul, dar scopul era atins mai ales după ce guvernul ungar își pierduse bunul cumpăt și aruncase în temniță ori alungase peste hotare pe membrii comitetului central.

Lealitatea Românilor era pusă mai presus de toată îndoiala; era stabilit, că e în interesul monarhiei și în al statului ungar în deosebi, ba chiar și în al poporului maghiar să

se pună capăt stăpânirii exclusive a urmașilor nobilimii ungare. Incă atunci se știa dar, că Impăratul voiește și a și cerut ca guvernul ungar să facă o reformă în sistemul electoral, și stăruințele, ca Românii să-și trimită representanții în dieta ungară erau din ce în ce mai întețite.

In deosebi noi Tribuniștii am susținut. că aceasta va fi cu putință numai când în Ungaria va fi un guvern vrednic de încrederea Impăratului, pe care pot să-l susție și Românii în lupta lui cu opozițiunea maghiară. Unul ditre noi însă, neobositul și atât de dureros amăgitul Ioan Rusu Șirianu, care avea cele mai strânse legături cu poporul și se bucra pretutindeni de multe simpatii, ne încredința, că poporul vrea cu orice preț să intre în luptă și că Maghiarii sunt și ei desamăgiți și scârbiți de cele ce se petrec.

El s'a avântat dar în luptă, și în curând partidul național român a intrat în activitate și fără ca să fi fost pus în fața unui guvern, pe care poate să-l sprijinească.

INCHEERE

In timp de peste două sute de ani, de când țările coroanei ungare au fost eliberate de Habsburgi, Românii său desvoltat încetul cu încetul în toate privințele, eară la 1860 ei câștigă și ca indivizi, și ca popor toate drepturile de o potrivă cu ori și care alți concetățeni ai lor.

Ei sau folosit de aceste drepturi și le au și azi, căci legile organice ale dualismului se întemeiază și ele pe sancțiunea pragmatică și recunosc legalitatea tuturor actelor savârșite de monarh. Numai prin abusul de putere al guvernului și al autorităților și prin violentare parlamentară au fost dar Românii, Germanii și Slavii din regatul ungar împedecați de a se folosi de drepturile lor, pe care Coroana le-a acordat și le susține. Are dar să se creeze o garanție, că în viitor nici guvern, nici autoritați publice, nici parlament nu vor mai nesocoti legile, iar într'un stat constituțional această garanție numai prin o lege electorală pentru toți de o potrivă dreaptă poate să fie creată.

Impăratul poate sa emită în vîrtutea sanc tiunii pragmatice o asemenea lege, dar ra tiunea de stat cere, ca ea să nu fie impusa. ei înarticulată de reprezentantii legali ai statului ungar.

Acesta e rostul pactului încheiat la 1906 cu fruntașii coalitiunii maghiare, cărora li s'a dat puterea și li s'au acordat mari con cesiuni pentru ca în schimb să obtie înar ticularea reformei electorale voite de Co roană.

Ei au primit însă puterea, s'au folosit de ea și au abusat de concesiunile ce li s'au fa cut, dar reforma electorală n'au realizat-o.

Rămâne acum, ca actualul guvern să adu ne la un loc pe toti aceia dintre cetațeni, care-și dau seama, că e pentru Ungaria o cestiune de existență să fie reforma electo rală realizată așa, cum o vrea monarchul în vîrtutea ratiunii de stat.

Dac'ar fi ca realizarea unei asemenea re forme să nu fie cu putință, n'ar rămâne de cât ca întreaga monarhie să fie reorgani zată ca confederatiune de popoare egal în dreptățite.

Dupa memoriile și petitiunile prezentate de Români în timpul celor din urmă o sută douazeci de ani realizarea nu se va face spre multumirea obștească decât în următoarele conditiuni :

1. Alegerile se fac după nationalități, și fiecare popor are în parlament un anumit număr de reprezentanti.

2. Afacerile culturale și le chivernisește fiecare popor el însuși potrivit cu nevoile cu vederile și cu mijloacele sale.

3. Când e vorba de biserică, de învatamânt și de așezăminte culturale de ori și ce alt fel, votarea nu se face în parlament după capete, ci după curii, având fiecare popor un vot.

4. In ceea ce privește armata, raporturile cu alte state și interesele economice comune întregei monarchii, monarchul își ia dispozițiunile fara de a mai consulta parlamentul.

CUPRINSUL

CUPRINSUL

25. **H. S. Olcott.** — Catechismul Bisericei Buddhiste de Miază-zi.
26. **Alphonse Daudet.** — Niverneza.
27. **Louis Jacolliot.** — In ţara fachirilor.
28—29. **Prosper Mérimé.** — Colomba Vol. I şi II.
30. **D-r Andrei Iliescu-Lespezi.** — Căsătoria faţă de ştiinţă.
31. **O. Pursch.** — Maeştrii muzicanţi.
32. **Fridtjof Nansen.** — Spre Pol.
33. **Artur Gorovei.** — Datinele noastre la naştere.
34. **Guy de Maupassant.** — Cei dintâi fulgi.
35. **Z. Bârsan.** — Nuvele.
36. **Scarlat Georgescu.**—Cartea Poporului sau Drepturi şi Datorii.
37. **I.-A. Candrea.** — Din Bătrâni.
38. **A. Dumas-Tatăl.** — Strigoiu Carpaţilor.
39. **I. Adam.** — Voia mării.
40. **Victor Anestin** — Stelele.
41. **G. Verga.** — Fire de Tigroaică.
42. **I. Ciocârlan.** — Vis de Primăvară.
43. **Jules Claretie.** — Mansarda.
44. **Emile Zola** — Două Nuvele.
45. **Ioan Slavici.** — Educaţia Raţională.
46. **Ioan Slavici.** — Educaţia Fizică.
47. **L. Tolstoi.** — Amintiri dela Sevastopol, Vol. I.
48. **Leon Tolstoi.**—Amintiri dela Sevastopol, Vol. II.
49. **Sextil Puşcariu.** — Cinci ani de mişcare literară.
50. **Dr. I. Duscian.** — Tuberculoza
51. **André Theuriet.** — Mănunchiul de rugioare.
52. **Miriam Harry.** — Nuvele arabe.
53. **C. Flammarion.** — Erupţia vulcanului Krakatoa.
54. **Adelbert de Chamisso.** — Minunata poveste a

54. **Adelbert de Chamisso.** — Minunata poveste a lui Petre Schemil.
55. **Nicolae Gogol.** — Poveste.
56. **Douglas Jerrold.**—Mustrările Doamnei Caudel.
57. **I. Slavici.** Educaţiunea Morală.
58. **Ernest Renan.** — Pagini alese.
59. **J. M. Guyau.** — Pentru Părinţi şi copii.
60. **H. Machperson (Jun.)** — Astronomie populară.
61. **Ivan Turgenjeff.** — Asia.
62. **Honoré de Balzac.** — Albert Savarus.
63. **Virgil Caraivan.** — Domniţa Ilina.
64. **D'Anunzio, Zuccoli, Ojetti.** — Nuvele.
65. **André Theuriet.** — Prăvălia la doi crapi,
66. **Emile Zola.** — Cum mor oamenii,
67. **Ivan Turgenjeff.** — Intâia iubire.
68. **E. de Amicis.** — Din împărăţia iubirei.
69. **André Theuriet.** — Amintiri şi Nuvele.
70. **H. Taine.** — Despre Natura operei de artă
71. **Henry Murger.** — Balade.
72. **Artur Gorovei.** — Datinele noastre la nuntă.
73. **Liviu Marian.** — Suflete stinghere.
74. **Maxim Gorchi.** — Conovalow.
75. **Xavier de Maistre.** — Siberiana.
76. **I. Boteni.** — In zile de vacanţă.

77—78. **Iwan Turgenjeff.** — Apele primăverii.

79. **N. Cehov.** — Nuvele.
80. **Prof Dr. Petrini-Galatz.**—Tratamentul general al Sifilisului.

81-82. **E. de Amicis.** — Constantinopolul.

83. **H. de Balzac** — Colonelul Chabert.
84. **C. Flammarion.** — Cataclismul din Martinica.
85. **Voltaire.** — Micromegas.
86. **I. Slavici.** — Românii din Ardeal.
87. **J. M. Guyau.** — Spre mai bine.
88. **H. Zschokke.** — Ionatan Frock.

